

Perspectief

Rudolf Steiner over natuurwezens - Demeter mestnormen in de praktijk -
De ritmische kracht van water - Ziektepreventie door kosmische invloeden

2004 november december N°6

Dynamisch

Nieuws en informatie over biologisch-dynamische landbouw en voeding

Dynamisch Perspectief
(nr. 6 november-december 2004)

Tweemaandelijks uitgave voor leden van de Vereniging voor Biologisch-Dynamische Landbouw en Voeding (BD-Vereniging)
ISSN 1389-7438

BD-Vereniging en advertentie-acquisitie:
Vereniging voor Biologisch-Dynamische Landbouw en Voeding
Diederichslaan 25
Postbus 236, 3970 AE Driebergen
e-mail: info@demeter-bd.nl
internet: www.demeter-bd.nl
tel: 0343-531740, fax: 0343-516943

Redactie:
Bruno van der Dussen, Ruud Hendriks, Merle Koomans van den Dries, Jola Meijer

Vaste medewerkers:
Bernard Asselbergs, Jan Diek van Mansvelt, Jan Saal, Martine Wensink

Sluitingsdatum kopij:
Aanleveren kopij voor het maart-aprilnummer tot 1 februari 2005.
Bij voorkeur van te voren telefonisch overleg, tel. 075-6873159
Kopij op diskette (minimaal Word 97) of via e-mail: info@demeter-bd.nl

Vormgeving: Fingerprint, Gerda Peters
Druk: Drukkerij Kerckebosch Zeist
Gedrukt op Reviva, 50% recycled, chloorvrij

Copyright
Tegen overname van artikelen bestaat in principe geen bezwaar, mits hier van tevoren toestemming voor is verleend en duidelijk de uitgave wordt vermeld.

De BD-Vereniging is houdster van het merk DEMETER

De gedachte dat het leven in het DNA verstopt zou zitten, is een hardnekkig misverstand. Immers het DNA wordt ook in dode weefsels aangetoond buiten het levende lichaam. Buiten een levende cel heeft het DNA geen enkele functie en gaat zeker niet spontaan leven. Het leven zit dus kennelijk meer in het organisme als geheel dan in het DNA. De biologisch-dynamische benadering gaat er vanuit dat achter al het levende daadwerkelijk geestelijke wezens werkzaam zijn, die het leven verzorgen en begeleiden. We komen dan in de wereld van ondermeer de kabouters, de nimfen, de elfen en de vuurgeesten terecht, die het plantenleven verzorgen. In dit nummer nemen we een hele voordracht van Rudolf Steiner hierover op.

Ook Bastiaan Baan schrijft over de elementenwezens (natuurgeesten) en de achterliggende problematiek hierover in onze tijd. In dit nummer geen Dynamisch Portret, wel (weer) veel ander nieuws. Voorts vragen wij uw aandacht over de informatie van de Motief Special die begin februari verschijnt. Hierdoor zal het januari-februarinummer van Dynamisch Perspectief komen te vervallen.

Rudolf Steiner over natuurwezens	3
Don't say no, just say O!	13
Uit de vereniging	15
Demeter mestnormen in de praktijk	18
Ziektepreventie door werken met kosmische invloeden	20
Bijen rond Kerstmis	21
De ritmische kracht van water	22
Vers uit Ierland	26
Perspectief	28
Memo	32
De traditie van de biologisch-dynamische landbouw	33
Agenda	36
BD-info	38

Natuurwezens volgens Rudolf Steiner

*Vuurwezens, elfen, nimfen,
gnomen en wij 3*

Demeternormen in de praktijk

*100% biologische mest
en de realiteit 18*

De ritmische kracht van water

*John Wilkes over
flowforms... 22*

Rudolf Steiner over Natuurwezens

Door Steiners beschrijving van de elementenwezens wordt de sluier van de uiterlijke natuur een stukje opgetild. Erachter wordt een wereld zichtbaar van levende, met bewustzijn begiftigde wezens. Wezens die iets van ons verwachten. Wij plaatsen de voordracht die Rudolf Steiner hield op 2 november 1923 over natuurwezens. (Uit 'Natuurwezens. De wereld van vuurwezens, elfen, nimfen en gnomen', met dank aan Uitgeverij Christofoor).

Bij de uiterlijk waarneembare, zichtbare wereld hoort de onzichtbare, die met haar samen een geheel vormt. Hoezeer dat het geval is wordt in alle duidelijkheid zichtbaar, als we onze aandacht van de dieren afwenden en op de planten richten. Het plantenleven, dat de mens zoveel vreugde biedt, vormt toch ook, zoals het uit de aarde opkiemt en spruit, de aanleiding tot iets dat als geheimzinnig wordt ervaren. Want bij het dier kon de mens, hoewel de wil van het dier, de hele innerlijke activiteit van het dier in eerste instantie natuurlijk ook iets geheimzinnigs is, toch zeggen: die wil is er in ieder geval, en van die wil zijn de gestalten en de uitingen van het dier een gevolg. Maar bij de plant, die in zoveel verschillende

gestalten aan de oppervlakte van de aarde verschijnt, die zich op zo'n geheimzinnige manier uit het zaad ontwikkelt met behulp van de aarde en met behulp van de atmosfeer, daarbij moet de mens wel de indruk hebben dat er iets anders aanwezig moet zijn, opdat de plantenwereld voor hem kan verschijnen in de gestalte zoals ze nu eenmaal verschijnt.

De geestelijke aanschouwing leidt ons, als we naar de plantenwereld kijken, direct naar een grote verscheidenheid van wezens. In de oude tijden van de instinctieve menselijke helderziendheid was men daarvan op de hoogte; men kende ze, maar nu zijn ze vergeten, op hun namen na, die nog door dichters worden gebruikt maar waaraan de huidige mensheid eigenlijk geen realiteit meer toekent. Maar naarmate we aan de wezens die de plant omzwermen geen realiteit meer toekennen, gaat ons ook het begrip van de plantenwereld verloren. Dit begrip van de plantenwereld, dat bijvoorbeeld zo noodzakelijk zou zijn voor de geneeskunst, is eigenlijk voor de huidige mensheid volkomen verloren gegaan.

Nu hebben we al eerder een zeer belangrijk verband tussen de plantenwereld en de vlinderwereld leren kennen; alleen zal dat ons ook pas echt duidelijk voor de geest komen te staan, als we nog dieper ingaan op het hele weven en groeien van de plantenwereld.

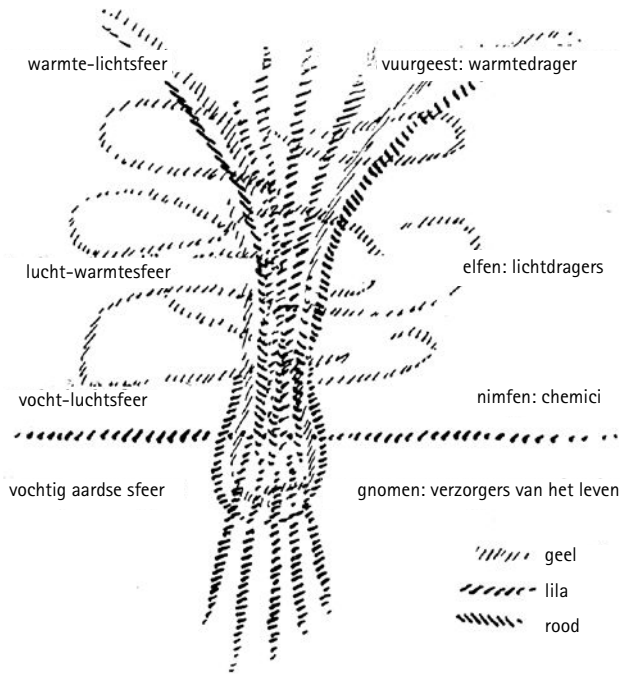
De plant strekt wortels in de bodem uit. Wie bestuderen kan wat daar eigenlijk door de plant in de bodem wordt uitgestrekt die kan met zijn geestelijke blik – en deze is natuurlijk nodig om wortels werkelijk te onderzoeken – tegelijkertijd bestuderen hoe om het wortelwezen van de plant heen natuurelementenwezens hun werkzaamheid weven. En deze elementenwezens, die in een oude beschouwingswijze gnomen werden genoemd en die wij wortelwezens kunnen noemen, kunnen we met een imaginerende en geïnspireerde beschouwing van de wereld werkelijk net zo bestuderen, als we in het fysieke het leven van de mensen en het leven van de dieren bestuderen. We kunnen in zekere zin binnenkijken in het zielegebied van deze elementengeesten, van deze wereld van wezens.

Deze wortelwezens zijn een heel bijzonder aardevolk, voor de uiterlijke blik in eerste instantie onzichtbaar, maar des te meer zichtbaar in hun werkingen; want er zou geen wortel kunnen ontstaan als deze merkwaardige wortelwezens niet bemiddelden tussen de wortel en de bodem, waarbij ze het minerale van de aarde tot stromen brengen en het naar de wortels van de plant brengen. Natuurlijk doel ik daarbij op het geestelijke gebeuren dat daaraan ten grondslag ligt.

Deze wortelwezens, die overal in de aardbodem aanwezig zijn, voelen zich bijzonder thuis in min of meer doorzichtige of metaalhoudende gesteenten of ertsen; maar het best voelen ze zich, omdat dat hun eigenlijke plaats is, waar het erom gaat het minerale naar de plantenwortels te voeren. Deze wortelwezens zijn helemaal vervuld met iets innerlijk geestelijks, dat we slechts kunnen vergelijken met wat we kunnen begrijpen van het innerlijk geestelijke van het menselijk oog, het menselijk oor. Want deze wortelwezens zijn wat hun geestelijke kwaliteit betreft een en al zintuig. Ze bestaan eigenlijk uit niets anders dan zintuiglijkheid, ze zijn geheel en al zintuig, maar een zintuig dat tegelijk verstand is, dat niet alleen ziet en niet alleen hoort, direct in het zien en horen het geziene en gehoorde begrijpt, dat overal niet slechts indrukken maar ideeën ontvangt.

Ja, we kunnen ook wijzen op de hele manier waarop deze wortelwezens hun ideeën ontvangen. Ziet u, daar ontspruit uit de aarde de plant (zie tekening). De plant komt, zoals ik meteen hierna duidelijk zal maken, in verbinding met het buitenaardse heelal, en in bepaalde jaargetijden stromen in zekere zin geeststromen van boven, van de bloem en van de vrucht van de plant helemaal omlaag tot in de wortel en stromen de aarde binnen. En zoals wij ons oog naar het licht keren en zien, zo keren de wortelwezens hun waarnemingsvermogen naar datgene wat door de plant van boven naar beneden de aarde binnendruppelt. Wat hun daar tegemoet druppelt is wat het licht de bloemen heeft toegestuurd, wat de zonnewarmte de planten heeft toegestuurd, wat de lucht in het blad heeft gebracht, ja, wat sterren

*De plant verzamelt
de geheimen van het
heelal en laat ze in de
bodem neer,
en de gnomen
nemen die geheimen
van het heelal
uit wat hun
door de planten
geestelijk
toedruppelt
in zich op.*

in de vormgeving van de planten hebben bewerkstelligd. De plant verzamelt de geheimen van het heelal en laat ze in de bodem neer, en de gnomen nemen die geheimen van het heelal uit wat hun door de planten geestelijk toedruppelt in zich op.

En doordat ze, met name vanaf de herfst de hele winter door, op hun zwerftochten door erts en gesteente meedragen wat hun door de planten is toegedruppeld, worden ze tot die wezens binnen de aarde, die door de aarde heen stromend zwerfend de ideeën van het hele heelal ronddragen. Wij richten onze ogen op de wijde wereld. De wereld is vanuit de wereldgeest gebouwd, een belichaming van kosmische ideeën, van de geest. De gnomen nemen door de planten, die voor hen hetzelfde zijn als voor ons de lichtstralen, de ideeën van het heelal op en dragen ze binnen in de aarde bij vol bewustzijn van erts naar erts, van steen naar steen.

We kijken naar beneden tot in de diepten van de aarde, niet omdat

we daar abstracte ideeën zoeken voor bepaalde enkel mechanisch werkende natuurwetten, maar we wenden onze blik naar de diepten van de aarde en zien daar de zwerfende en beweeglijke gnomen, die de met licht vervulde behoeders van het wereldverstand zijn binnen in de aarde. En omdat deze gnomen wat ze zien ook meteen weten, zijn ze de verstandswezens bij uitstek, ze zijn geheel en al verstand. Hun weten en dat van de mensen is weliswaar vergelijkbaar, maar zij hebben een verstand dat universeel is, dat daarom op het menselijk verstand eigenlijk als iets onvolmaakts neerziet. De gnomenwereld lacht ons eigenlijk uit met ons moeizaam worstelende, ploeterende verstand, waarmee we zo nu en dan het een en ander begrijpen, terwijl de gnomen helemaal niet hoeven na te denken. Zij zien dat wat verstandelijk is in de wereld, en ze zijn vooral dan ironisch wanneer ze merken dat een mens zich eerst moet inspannen om op het een of ander te komen. Hoe kan dat nu - zeggen de gnomen - hoe kan het dat je eerst de moeite moet doen om na te denken. Men weet toch alles wat men bekijkt. De mensen zijn dom - zo zeggen de gnomen - want ze moeten eerst nadenken. En ik zou zeggen, tot in het ongemaniëerde ironisch worden de gnomen wanneer men ze over logica vertelt. Want waarom zou men zo iets overbodigs nodig hebben, een handleiding voor het denken?

De gedachten zijn er toch al? De ideeën stromen door de planten. Waarom steken de mensen hun neuzen niet zo diep in de aarde als de wortels van de planten zitten en laten ze dat wat de zon tegen de planten zegt niet hun neus binnendruppelen? Dan zouden ze wat weten! Maar met logica - zeggen de gnomen - kun je eigenlijk altijd maar heel kleine stukjes kennis hebben.

Zo zijn de gnomen eigenlijk binnen in de aarde de dragers van de ideeën van het universum, van het heelal. Maar op de aarde zelf zijn ze helemaal niet zo gesteld. Ze zwermen rond in de aarde met ideeën van het heelal, maar haten eigenlijk al het aardse. Dat is iets waaraan ze eigenlijk het liefste zouden willen ontsnappen. Niettemin blijven ze toch met het aardse verbonden - u zult meteen hierna zien waarom - maar ze haten het, want het aardse vormt voor de gnomen een voortdurend gevaar. Het aardse betekent voor de gnomen een voortdurende dreiging dat ze een bepaalde gestalte moeten aannemen: namelijk de gestalten van [. . .] de amfibieën, met name die van kikkers en padden.

En het gevoel van de gnomen in de aarde is eigenlijk dit: als we te

*En juist uit dit,
ik zou willen
zeggen haatgevoel,
antipathiegevoel tegenover
het aardse winnen de
gnomen de kracht om de
planten uit de aarde te
drijven.*

sterk met de aarde vergroeien krijgen we een kikker- of een pad-
dengestalte. En ze zijn er voortdurend op bedacht te vermijden dat
ze te sterk met de aarde vergroeien, om maar niet deze gestalte te
krijgen; ze verweren zich voortdurend tegen deze aardegestalte, zoals
die hen in het element waarin ze zich bevinden inderdaad bedreigt.
In het aardse vochtige element houden ze zich op; daar worden ze
voortdurend door de amfibievorm bedreigd. Ze rukken zich voortdu-
rend daaruit los en vervullen zich geheel en al met de ideeën van
het buitenaardse universum. Zij vormen eigenlijk binnen de aarde
datgene wat het buitenaardse vertegenwoordigt, omdat het voort-
durend moet vermijden met het aardse te vergroeien, anders zouden

de afzonderlijke wezens immers de gestalten van de amfibieënwereld
aannemen. En juist uit dit, ik zou willen zeggen haatgevoel, antipa-
thiegevoel tegenover het aardse winnen de gnomen de kracht om de
planten uit de aarde te drijven. Ze zetten zich voortdurend met hun
diepste kracht af van het aardse, en met dit zich afstoten is de groei-
richting van de planten naar boven gegeven; ze trekken de planten
mee. Het is de antipathie van de gnomen tegenover het aardse die
de planten alleen met hun wortels in de aarde laat zijn, maar ze dan
uit de bodem laat groeien, zodat de gnomen eigenlijk vanuit hun
hoogsteigen bestaansvorm de planten aan de aarde ontrukken en
omhoog laten groeien.

Is de plant nu naar boven gegroeid, heeft ze het domein van de gnomen verlaten en is ze van het rijk van het vochtig-aardse overgegaan naar het rijk van het vochtig-luchtachtige, dan ontwikkelen de planten dat wat in de bladeren fysiek tot uitdrukking komt. Maar in alles wat nu in het blad werkzaam is werken weer andere wezens, watergeesten, elementenwezens van het waterachtige element, die door een oudere, instinctieve helderziende kennis bijvoorbeeld ondinen of nimfen werden genoemd. Zoals we de wortels door gnoomwezens omzwermd en omwoven zien, treffen we vlak boven de bodem de elementenwezens van het water aan, deze ondinen of nimfen, die met welgevallen het omhoog streven waarnemen dat de gnomen de planten hebben gegeven.

Deze nimfen zijn wat hun innerlijke aard betreft anders dan de gnomen. Ze kunnen zich niet als een zintuig, als een geestelijk zintuigorgaan naar het heelal toe openstellen. Ze kunnen zich eigenlijk slechts overgeven aan het weven en werken van de hele kosmos in het luchtachtig-vochtige element, en daardoor zijn het niet zulke wakere geesten als de gnomen. Ze dromen eigenlijk voortdurend, deze nimfen, maar hun dromen zijn meteen ook hun eigen gestalte. Ze haten de aarde niet zo sterk als de gnomen, maar ze zijn waakzaam voor het aardse. Ze leven in het etherische element van het water en zweven en zwemmen daar doorheen. En ze zijn zeer sensitief ten opzichte van alles wat vis is, want hun dreigt de vissengestalte, die ze bij tijd en wijle ook aannemen, maar meteen weer verlaten om in een andere metamorfose over te gaan.

Ze dromen hun eigen bestaan. En in het dromen van hun eigen bestaan verbinden ze en lossen ze weer op, binden en scheiden ze de stoffen van de lucht, die ze op een geheimzinnige manier in de bladeren brengen en toevoegen aan wat de gnomen omhoog hebben

De nimfen dromen het verbinden en weer scheiden van de stoffen. En deze droom, waarin de planten leven, waarin de plant opgroeit als ze uit de bodem omhoogkomt, deze nimfendroom is de kosmische scheikundige die de geheimzinnige verbinding en scheiding van de stoffen, van het blad uitgaande in de plant bewerkstelligt, zodat we kunnen zeggen dat de nimfen de chemici van het plantenleven zijn. Ze dromen van chemie.

In de nimfen leeft een ongewoon teer geestelijk element, dat zich eigenlijk daar thuis voelt waar water en lucht elkaar beroeren. De nimfen leven helemaal in het vochtige element, maar hun diepste innerlijke welbehagen ervaren ze als ze ergens aan een oppervlakte, al is het maar de oppervlakte van een druppel of iets anders waterachtigs, komen. Want hun hele streven is zichzelf ervoor te behoeden om helemaal de gestalte, de blijvende gestalte van vissen aan te nemen. Ze willen in metamorfose blijven, in eeuwige, voortdurende veranderlijkheid. Maar juist door die veranderlijkheid, waarin ze van sterren en van de zon, van licht en warmte dromen, worden ze de chemici die vanuit het blad de plant nu verder brengen in de vorming van haar gestalte, de plant die door de gnomenkracht omhoog geschoven is. En zo ontwikkelt de plant haar bladgroei (zie tekening pagina 5), en het geheim onthult zich als een nimfendroom, waarin de plant opgroeit.

Naarmate de plant echter in die nimfendroom verder groeit, komt ze boven in een ander domein aan, in het domein van die wezens die net zo in het luchtachtig-warmteachtige element leven als de gnomen in het vochtig-aardse en de nimfen in het vochtig-luchtachtige. Zo, in het lucht-warmteachtige element, leven die wezens die vanuit een oude, instinctieve helderziende kennis sylfen of elfen worden genoemd. Deze elfen, die in het lucht- en warmteachtige element

En zo ontwikkelt de plant haar bladgroei, en het geheim onthult zich als een nimfendroom, waarin de plant opgroeit.

gestoten. De gnomen stoten het plantenwezen omhoog [zie tekening pagina 5, geel]. Dat zou hier verdorren, als de nimfwezens niet in zekere zin van alle kanten naderbij zouden komen en zich in dit droomachtige bewustzijn waarin ze om de planten heen gonzen zouden doen kennen als, we kunnen niet anders zeggen, kosmische chemici.

leven, dringen echter, omdat de lucht overal van licht doortrokken is, tot het licht door, worden lichtverwant, en zijn met name ontvankelijk voor de fijnere maar ook verder reikende bewegingen in de luchtatmosfeer.

Wanneer u in de lente of de herfst een zwerm zwaluwen ziet, die in

zijn vlucht tegelijk de luchtmassa in een ritmische beweging brengt, een beweeglijke luchtstroom opwekt, dan betekent die luchtstroom, die dan echter ook bij elke vogel afzonderlijk aanwezig is, voor de elfen iets hoorbaars. Kosmische muziek klinkt daaruit voor de elfen. Als u bijvoorbeeld ergens op een schip vaart en de meeuwen om u heen vliegen, dan is er in dat wat door de vlucht van de meeuwen wordt opgewekt, een geestelijk klinken, een geestelijke muziek die het schip begeleidt.

En het zijn de elfen die zich in dit klinkende element ontvouwen en ontwikkelen en die in deze in beroering gebrachte luchtstromen hun thuisland vinden. In het geestelijk opklinkende bewogen lucht-element vinden ze hun thuisland, en ze nemen daarbij op wat de kracht van het licht in deze ritmische luchtbewegingen stuurt. Maar daardoor voelen deze elfen, die op zich genomen eigenlijk min of meer slapende wezens zijn, zich vooral daar het meest op hun plaats, het meest thuis, waar de vogels door de lucht snellen. Als een elf gedwongen is door een vogelloze lucht te zwerven, dan is dat voor haar alsof ze zichzelf verloren heeft. En als ze een vogel in de lucht gewaarwordt, dan komt er iets heel bijzonders over de elf.

Ik heb al vaker een bepaalde gebeurtenis bij de mens beschreven, de gebeurtenis die de mens ertoe brengt tot zichzelf 'ik' te zeggen. Ik heb daarbij altijd op de uitspraak van Jean Paul gewezen dat de mens dan, als hij voor de eerste maal tot de voorstelling van zijn ik komt, als het ware achter de voorhang, in het allerheiligste van zijn ziel kijkt. De elf kijkt niet achter een voorhang in een allerheiligste van de eigen ziel, maar ze ziet de vogel en het ik-gevoel overkomt haar. In dat wat de vogel door de lucht vliegend daarin opwekt, vindt de elf haar ik. En omdat dit zo is, dat haar ik ontvonkt aan iets buiten haar, wordt de elf

voelt voor de vogelwereld. Zoals de gnoom de amfibieënwereld haat, zoals de nimf angstvallig is en de visgestalte liefst niet te dicht benadert, van de vis weg wil en daarvoor een zekere afschuw voelt, zo wil de elf naar de vogel toe, voelt ze zich goed als ze de zwevend-klinkende lucht naar zijn verentooi kan leiden. En als u de vogel zou vragen van wie hij leert zingen, dan zou u van hem horen dat zijn inspirator de elf is. De elf schept vreugde in de vogelgestalte. Maar ze is er door de kosmische ordening van afgehouden om vogel te worden, want ze heeft een andere opdracht. Ze heeft de opdracht in liefde het licht naar de planten te dragen [zie tekening pagina 5, geel en rood]. Net zoals de nimf de scheikundige is, zo is de elf voor de plant de lichtdrager. Ze doortrekt de plant met licht; ze draagt het licht bij de plant binnen.

Doordat de elf het licht de plant binnendraagt, wordt er iets heel kenmerkends in de plant geschapen. Ziet u, de elf brengt voortdurend het licht bij de plant binnen. Dit licht, dat wil zeggen de elfenkracht in de plant, werkt in op de chemische krachten die de nimf aan de plant toevoert. En nu gaan elfenlicht en nimfenchemie samenwerken [tekening pagina 5, rood]. Dat is een merkwaardige plastische activiteit. Uit het licht weven de elfen met behulp van de stoffen die daar omhoog stromen en door de nimfen worden bewerkt, in de plant de ideale plantengestalte. De elfen weven eigenlijk de oerplant in de plant uit het licht en uit het chemische werk van de nimfen.

En als de plant tegen de herfst verwelkt, en alle fysieke materie tot stof uiteenvalt, dan beginnen deze vormen van de planten omlaag te druppelen, en de gnomen nemen die nu waar; ze nemen waar wat de wereld - de zon door de elfen, de lucht door de nimfen - in de plant heeft bewerkstelligd. De hele winter zijn de gnomen daar beneden bezig waar te nemen wat er van de planten omlaag druppelt in de

De elf schept vreugde in de vogelgestalte. Maar ze is er door de kosmische ordening van afgehouden om vogel te worden, want ze heeft een andere opdracht. Ze heeft de opdracht in liefde het licht naar de planten te dragen.

de draagster van de kosmische liefde door het luchtruim. En tegelijk is de elf, omdat ze ongeveer zoals een menselijke wens leeft, maar haar ik niet in het innerlijk maar in de vogelwereld heeft, de draagster van de liefdeswensen door het universum heen.

Daarom is geestelijk waarneembaar dat de elf de diepste sympathie

bodem. Zo nemen ze de ideeën van de wereld op in de vormen, die met behulp van de elfen plastisch uitgewerkt zijn en die in hun geestelijk-ideële gestalte de aardbodem binnengaan.

Van deze geestelijk-ideële gestalte weten natuurlijk die mensen niets

af die de plant alleen materieel, als iets materieels beschouwen. Daarom komt juist op dit punt in de materiële plantenstudie naar voren wat niets anders is dan een grandioze misvatting, een verschrikkelijke misvatting. Die misvatting zal ik u schetsen.

Overal vindt u in de materialistische wetenschap de volgende beschrijving: de plant wortelt in de bodem, daarboven ontvouwen zich de bladeren en vervolgens haar bloem, in de bloem de meeldraden en dan het vruchtbeginsel; in de regel wordt het stuifmeel van de meeldraden van een andere plant aangedragen, het vruchtbeginsel wordt daarmee bevrucht en daardoor ontstaat het zaad van een nieuwe plant. Zo wordt dat overal beschreven. In zekere zin wordt het vruchtbeginsel als het vrouwelijke en wat van de meeldraden komt als het mannelijke beschouwd. En men kan het ook niet anders beschouwen zolang men in het materiële blijft steken, want dan ziet dit proces er werkelijk als een bevruchting uit. Maar zo is het niet, want als we echt willen inzien hoe de bevruchting en dus de voortplanting van de plant in haar werk gaat, moeten we ons bewust zijn dat allereerst uit dat wat de grote chemici, de nimfen, in de planten bewerkstelligen en uit wat de elfen tweeebrengen, de plantenvorm ontstaat, de ideale plantenvorm, die in de aarde omlaag zinkt en door de gnomen bewaard wordt. Daar beneden is ze, deze plantenvorm. Daar beneden is ze in de aarde, behoed door de gnomen, nadat ze haar hebben gezien, hebben geschouwd. De aarde wordt tot moederschoot van datgene wat daar omlaag druppelt. En hier is dus iets heel anders aan de hand dan wat de materialistische wetenschap beschrijft.

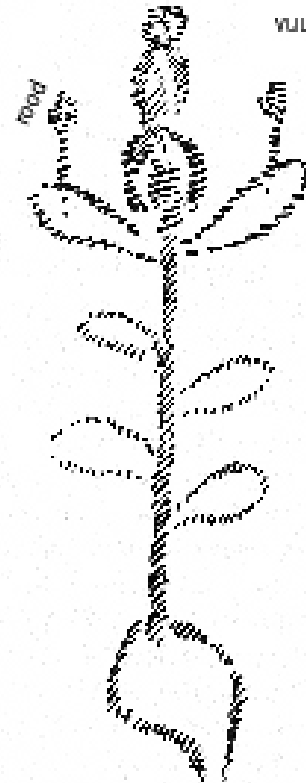
Hier boven (zie tekening rechts) komt de plant, nadat ze door het domein van de elfen is gegaan, in de sfeer van de elementengeesten van het vuur. En de vuurgeesten zijn de bewoners van het warmtelichtachtige; ze verzamelen de warmte van de aarde wanneer deze het hoogst is gestegen of eenvoudig geschikt is geworden. Net zoals de elfen het licht hebben verzameld, zo verzamelen de vuurgeesten de warmte en brengen die naar de bloemen van de planten.

Nimfen dragen de werkingen van de chemische ether de planten binnen, elfen dragen de werkingen van de lichtether de planten

*Net zoals de elfen
het licht hebben
verzameld,
zo verzamelen
de vuurgeesten
de warmte
en brengen die
naar de bloemen
van de planten.*

mannelijk

vuurgeesten

binnen, de vuurwezens dragen de werkingen van de warmte-ether bij de bloemen van de planten binnen. En het stuifmeel, dat is nu datgene wat als het ware het kleine luchtscheepje beschikbaar stelt aan de luchtwezens om de warmte naar het zaad over te brengen. Die warmte wordt overal verzameld met behulp van de meeldraden en vanuit de meeldraden overgedragen op het zaad in het vruchtbeginsel. En wat hier in het vruchtbeginsel gevormd wordt, dat is in zijn geheel het mannelijke, dat uit de kosmos komt. Het vruchtbeginsel is evenmin het vrouwelijke als de meeldraden het mannelijke zijn. In de bloem vindt in het geheel geen bevruchting plaats, daar wordt alleen het mannelijke zaad voorbereid.

De bevruchting gaat nu zo in zijn werk, dat wat van de vuurwezens in de bloem aanwezig is - het kosmisch mannelijke zaad, dat aan de

warmte van het wereldal is ontleend - wordt samengebracht met het vrouwelijke dat, zoals ik u verteld heb, vanuit de vorming van de plant al eerder als iets ideëels omlaag gedruppeld is in de aardbodem en daar rust. Voor de planten is de aarde moeder, de hemel vader. En alles wat buiten het aardse element plaatsvindt is geen moederschoot voor de plant. Het is een kolossale misvatting om te geloven dat het moederlijk principe van de plant zich in het beginsel bevindt. Dat is juist het met behulp van de vuurwezens uit het universum gehaalde mannelijke. Het moederlijke wordt uit het cambium van de plant, dat zich zowel naar de bast als naar het hout toe uitbreidt, naar beneden gedragen als ideale gestalte van de plant. En wat er nu ontstaat uit het samenwerken van gnomen- en vuurgeestenwerking, dat is de bevruchting. In de grond van de zaak zijn de gnomen de geestelijke vroedvrouwen van de voortplanting. En de bevruchting vindt plaats in de loop van de winter onder de aarde, wanneer het zaad in de

Foto: Anna de Weerd

Voor de planten is de aarde moeder, de hemel vader.

aarde valt en daar de gestalten aantreft die de gnomen van de elfen- en nimfenwerkingen hebben ontvangen en die ze daarheen dragen waar deze gestalten het bevruchtende zaad kunnen ontmoeten.

U ziet, doordat men het geestelijke niet kent, doordat men niet weet hoe bij de groei van planten gnomen, nimfen, elfen en vuurwezens – die vroeger salamanders werden genoemd – meescheppen en meelevens, daardoor is men zelfs onwetend over hoe de bevruchting zich in de plantenwereld afspeelt. Kortom, buiten de aardbodem vindt dus helemaal geen bevruchting plaats, want de aarde is de moeder van de plantenwereld, de hemel is de vader van de plantenwereld. Dat is in heel letterlijke zin het geval. En de bevruchting van de plant vindt plaats doordat de gnomen van de vuurwezens datgene overnemen wat de vuurwezens op de kleine luchtscheepjes van het stuifmeelstof als geconcentreerde kosmische warmte naar het vruchtbeginsel hebben overgebracht. De vuurwezens zijn dus warmtedragers.

Nu zult u natuurlijk gemakkelijk inzien hoe de hele groei van de plant eigenlijk tot stand komt. Eerst vervullen de gnomen daar beneden, met behulp van wat de vuurwezens hen aanreiken, de planten met leven en stoten ze omhoog. Zij zijn de verzorgers van het leven. Ze dragen de levensether naar de wortels; de levensether waarin ze zelf

leven, dragen ze naar de wortels. Verder verzorgen de nimfen in de plant de chemische ether, de elfen de lichtether, de vuurwezens de warmte-ether. En dan verbindt de vrucht van de warmte-ether zich weer met het leven dat daar beneden is. En zo kunnen we de plant pas begrijpen wanneer we haar in samenhang beschouwen met alles wat om haar heen gonst, weeft en leeft. Zelfs op de juiste interpretatie van de belangrijkste gebeurtenis bij de plant komen we pas wanneer we dieper op deze dingen ingaan, er langs geestelijke weg op ingaan.

Als we dit eenmaal inzien is het interessant om die aantekening van Goethe weer te lezen, waarin Goethe zich naar aanleiding van een andere botanicus zo vreselijk ergert, omdat de mensen het eeuwig en altijd over die trouwerijen boven op de planten hebben. Goethe ergerde zich eraan dat er over een hele weide louter bruiloften zouden worden gevierd. Dat leek hem onnatuurlijk. En dat was een instinctief heel zeker gevoel. Goethe kon nog niet weten wat hier eigenlijk in het spel is, maar instinctief had hij het bij het rechte eind. Vanuit zijn instinct kon hij niet begrijpen dat zich boven in de bloem de bevruchting zou afspelen. Hij wist alleen nog niet wat zich daaronder in

*De bevruchting van de plant
vindt plaats
doordat de gnomen
van de vuurwezens
datgene overnemen
wat de vuurwezens
op de kleine luchtscheepjes
van het stuifmeelstof
als geconcentreerde
kosmische warmte
naar het vruchtbeginsel
hebben overgebracht. De
vuurwezens
zijn dus
warmtedragers.*

de bodem afspeelt, dat de aarde de moederschoot voor de planten is. Maar dat hetgeen zich daarboven afspeelt niet datgene is waarvoor alle botanici het houden, dat is iets wat Goethe instinctief aangevoeld heeft. Nu begrijpt u ook de innige samenhang die er tussen de plant en de aarde enerzijds bestaat. Maar er is nog iets anders waarop u uw aandacht moet richten.

Ziet u, wanneer nu daar boven de vuurgeesten rondgonzen, met name als ze het stuifmeel overbrengen, dan hebben ze maar één gevoel. Dat is een nog sterker gevoel dan dat van de elfen. De elfen ervaren hun zelf, hun ik, wanneer ze de vogels zien rondzwermen. De vuurgeesten hebben dit gevoel nog sterker ten opzichte van de wereld van de vlinders of zelfs de hele insectenwereld. En deze wezens volgen dan ook het liefst het insectenspoor om het overbrengen van

de warmte naar het vruchtbeginsel te bewerkstelligen. Bij hun taak om de geconcentreerde warmte, die zich later in de aarde met de ideale gestalte moet verbinden, over te brengen, voelen de vuurwezens zich innig verwant met de wereld van de vlinders, eigenlijk met de hele insectenwereld. Ze volgen overal de sporen van de insecten, die van bloem naar bloem gonzen.

En zo krijgen we eigenlijk het gevoel, wanneer we die van bloem naar bloem gonzende insecten volgen: elk van deze insecten heeft eigenlijk een heel bijzondere aura, die uit het insect op zich niet zo goed te verklaren valt. Vooral de helder glanzende, wonderschoon lichtende, schitterende aura's van de bijen, wanneer ze van plant naar plant gonzen, zijn zeer moeilijk rechtstreeks te verklaren. Waarom? Omdat de bij overal begeleid wordt door het vuurwezen, dat zich zo met de bij verwant voelt dat we kunnen zeggen: daar is de bij, maar voor het geestelijk schouwen bevindt de bij zich overal in een aura die eigenlijk het vuurwezen is. Als de bij door de lucht vliegt van plant naar plant, van boom naar boom, dan vliegt ze met een aura die haar eigenlijk door het vuurwezen wordt gegeven. Het is niet alleen zo dat het vuurwezen zijn ik voelt in de aanwezigheid van het insect, het wil met dit insect helemaal verbonden zijn.

Maar daardoor krijgen de insecten juist die kracht waarover ik u eerder heb verteld, die zelfs in een uitstralen naar de kosmos zichtbaar wordt. Daardoor krijgen de insecten de kracht om de fysieke materie die zich met hen verenigt geheel te vergeestelijken en het vergeestelijkte fysieke uit te laten stralen in de wereldruimte. Maar net zoals het bij een vlam in eerste instantie de warmte is die het licht tot schijnen brengt, zo is dat ook bij de insecten: zij, de insecten, zijn het die van het aardoppervlak datgene in de wereldruimte laten uitstralen wat dan de mens aantrekt wanneer hij wil afdalen naar zijn nieuwe belichaming maar ze zijn tot deze daden ontvlamd door de kosmos, door de vuurwezens die om ze heen zwermen. En terwijl de vuurwezens er aan de ene kant aan werken dat de met vuur doortrokken materie naar buiten stroomt in de kosmos, werken ze er aan de andere kant aan dat het geconcentreerde vuur, de geconcentreerde warmte omlaag gaat in de aarde, om met behulp van de gnomen de geestelijke gestalte op te wekken die de elfen en nimfen in de aarde omlaag hebben laten stromen.

Ziet u, dat is wat zich geestelijk bij de groei van planten afspeelt. En omdat het onderbewuste van de mens eigenlijk aanvoelt dat er met de bloeiende, groeiende plant iets bijzonders aan de hand is, komt

het plantenwezen ons zo geheimzinnig voor. Het geheim wordt natuurlijk niet ontleed, want het vlindervleugelpoeder over deze wonderbaarlijke mysteries blijft ongerept; ik zou willen zeggen, alles wat de mens toch al in de plant ontroert en verheft, verschijnt hierdoor in een nog wonderbaarlijker licht. Want nu is niet alleen de fysieke plant aanwezig, maar ook het wonderbaarlijke werken daar beneden van de direct begrijpende, helemaal uit intellect bestaande gnomen, die eerst de plantenkracht omhoog stoten. Zoals in zekere zin het menselijk verstand niet aan de zwaartekracht is onderworpen, zoals wij het hoofd dragen zonder de zwaarte ervan te voelen, zo overwinnen de gnomen met hun licht-intellectualiteit het aardse en stoten ze de plant omhoog. Zij bereiden het leven toe. Maar het leven zou weer afsterven als de chemie het niet zou aanwakkeren. Die dragen de nimfen aan. En het licht moet dat alles doorstromen.

Zo zien we van onderaf, laat ik zeggen, in het blauwzwarte de zwaartekracht die haar opwaartse beweging van de gnomen krijgt, en dan, om de plant zwevend en in de bladeren aangeduid, de kracht van de nimfen, die de stoffen mengt en scheidt terwijl de plant opgroeit. En van bovenaf wordt door de elfenwezens de plant het licht ingeprent, waardoor ze haar plastische gestalte kan opbouwen, die nu als ideale vorm omlaag stroomt en door de moederschoot van de aarde wordt opgenomen. En tenslotte zijn er dan de vuurwezens die om de plant zwermen, die de kosmische warmte in de kleine zaadpuntjes concentreren, waarna die warmte in de kracht van het zaad omlaag wordt gedragen, zodat de gnomen daar beneden uit vuur en leven de planten kunnen laten ontstaan.

U ziet dat de aarde haar afstotingskracht, haar dichtheid, in wezen aan de antipathie van gnomen en nimfen tegen amfibieën en vissen te danken heeft. Als de aarde dicht is, dan is deze dichtheid de antipathie waarmee gnomen en nimfen hun gestalten intact houden. Als licht en warmte op de aarde neerdalen, dan is dat tevens de uitdrukking van de sympathiekracht, de dragende elfenliefdekracht, die door het luchtruim werkt, en de dragende vuurwezenofferkracht, die het zich omlaag neigende draagt.

Daarmee kunnen we zeggen: vlak boven de aarde groeien aardedichtheid, aardmagnetisme, aardezwaarte, die naar boven streven, samen met de omlaag strevende liefde- en offerkracht. En door dit in elkaar werken van de omlaag stromende liefde-offerkracht en de omhoog stromende dichtheid, zwaartekracht en magnetische kracht, ontwikkelt zich boven de aardbodem, waar beide elkaar ontmoeten, het

*Door dit in elkaar werken
van de omlaag stromende
liefde-offerkracht
en de omhoog stromende dichtheid,
zwaartekracht en magnetische kracht,
ontwikkelt zich
boven de aardbodem,
waar beide elkaar ontmoeten,
het plantenwezen,
dat een uiterlijke uitdrukking is
van het samenwerken
van liefde, offering,
zwaarte en magnetisme
als kosmische krachten.*

plantenwezen, dat een uiterlijke uitdrukking is van het samenwerken van liefde, offering, zwaarte en magnetisme als kosmische krachten. Daarmee heeft u gezien waar het eigenlijk om gaat als we onze blik op de ons zo ontroerende, verheffende en vertederende plantenwereld richten. Die kunnen we pas doorzien als we in staat zijn om naast het fysieke, het zintuiglijke, ook het geestelijke, het bovenzinnelijke te zien. Dat maakt het tegelijkertijd ook mogelijk om de kapitale vergissing van de materialistische botanica te corrigeren, dat zich boven aan de plant de bevruchting zou afspelen. Wat zich daar afspeelt is niet de bevruchting, maar het gereedmaken van het mannelijke hemelszaad van de plant voor wat in de moederschoot van de aarde voor de plant wordt voorbereid. ■

Voordracht uit Natuurwezens. De wereld van vuurwezens, elfen, nimfen en gnomen. Uitgeverij Vrij Geestesleven, 1990. Uitverkocht. Met dank aan Uitgeverij Christoffor.

'Don't say no – just say: O!'

Bastiaan Baan plaatst kanttekeningen bij 'Wat de natuurgeesten ons te zeggen hebben', het artikel in de vorige Dynamisch Perspectief.

Bastiaan Baan, geestelijke bij de Christengemeenschap

Het is niet moeilijk je voor te stellen in wat voor toonaarden de natuur spreekt als we in staat zouden zijn om die taal op te vangen en te verstaan. Bijna overal op aarde heeft de natuur te lijden onder ingrepen van de mens. Zelfs al versta je de taal van de planten, bomen en dieren niet: op het eerste gezicht wordt veelal duidelijk, dat het slecht gesteld is met deze natuurrijken. Ook de nieuwste onderzoeksmethoden op het gebied van biologie en klimatologie bevestigen dit beeld. (Een onrustbarende balans werd onlangs gemaakt in het tijdschrift National Geographic Magazine onder de titel: 'Bedreigde aarde', september 2004.)

In het jaar 2002 verscheen in de serie 'Flensburger Hefte' een opmerkelijk boek, dat al spoedig gevolgd werd door een tweetal andere publicaties van dezelfde schrijver. Het gaat om weergaven van gesprekken met natuurwezens – aldus de interviewer Wolfgang Weirauch. Hij voerde een reeks gesprekken met verschillende natuurwezens, waarbij Verena Staël von Holstein de antwoorden van de natuurgeesten vertolkte. Daarnaast publiceerde Verena Staël von Holstein in samenwerking met haar echtgenoot Friedrich Pfannenschmidt twee boeken onder de titel 'Gespräche mit Müller – Feinstofflicher Austausch mit Geisteswesenhei-

ten' (Flensburger Hefte Verlag). Het eerste deel van deze reeks verscheen onlangs in een Nederlandse vertaling bij uitgeverij Vrij Geestesleven in Zeist.

Waar of niet waar?

In het interview met Verena Staël von Holstein, dat aan deze gesprekken vooraf ging, geeft Weirauch een indruk van deze vrouw: een 'natuurtalent' op het gebied van geërfde helderziendheid (ook haar ouders stonden voor zulke indrukken open; de grootmoeder was vertrouwd met natuurwezens). Deze helderziendheid blijft intact tijdens haar wetenschappelijke studie (ingenieur hydrografie) en beroepsuitoefening (metingen op zee, programmeren). In de loop der jaren oefent zij deze buitenzintuiglijke vermogens zo, dat zij naar eigen zeggen met natuurwezens kan communiceren en hun 'taal' kan verstaan. Zij geeft aan, dat deze uitzonderlijke wisselwerking plaatsvindt op verzoek van de natuurwezens, die in een brede kring van mensen bewustzijn willen wekken voor de aarde als een levend wezen. Natuurlijk is er geen uiterlijk bewijs te geven van de echtheid van deze mededelingen. In een poging om desondanks een toegang tot deze inhouden te krijgen, merkte ik, dat de eerste opgave hierbij is: het midden te zoeken tussen twee uitersten.

– Het ene uiterste: het gevaar van dergelijke publicaties is, dat de lezer alles wat geschreven is kritiekloos voor waar houdt, zonder bij zichzelf en zijn gezonde verstand te rade te gaan. In dat geval wordt dit boek tot een dwingend voorschrift, een 'receptenboek'.

Ik heb gemerkt, dat er inmiddels mensen zijn die op een dergelijke wijze met de inhouden van het boek omgaan. Een methodisch belangrijke aanwijzing voor de omgang met dergelijke inhouden geeft Rudolf Steiner in zijn werk 'Filosofie der vrijheid': 'Men moet zich belevend tegenover de idee kunnen plaatsen; zo niet, dan wordt men door de idee geknecht.' (Man muss sich der Idee erlebend gegenüber stellen – sonst gerät man unter ihre Knechtschaft!). Je ziet in onze tijd maar al te vaak dat mensen zonder enig onderscheidingsvermogen meegaan met de nieuwste sensaties op spiritueel gebied – en ten slotte alle houvast verliezen.

– Het andere uiterste: je kunt vanuit het vooroordeel, dat alle publicaties op dit gebied bedrog zijn, ook het kind met het badwater weggooien en wellicht iets verzuimen, wat in onze tijd aan de orde is.

In Duitsland is na het verschijnen van dit boek een heftige discussie ontstaan tussen voor- en tegenstanders, die deze uitersten vertolkten. Zoals zo vaak in zulke omstandigheden, hebben deze discussies de kloof tussen beide kampen nog meer verbreed. Ik doe een poging om een derde weg te bewandelen.

Als derde weg denk ik aan een gezegde dat de arts Leendert Mees wel eens gebruikte, sprekend over het omgaan met geestelijke inhouden die ons vreemd zijn: 'Don't say no – just say: O!'

De Flensburger Hefte hebben niet de preten- tie om de waarheid tot op het bot te ontlen- den, maar ze registreren als een soort seis- mograaf: Wat speelt zich in deze tijd af?

Een zekere relativering wordt in het in- terview ook door de 'vertolker' Verena Staël von Holstein gemaakt, wanneer ze zegt: 'Vanzelfsprekend zal ieder mens deze natuurwezens anders zien – maar niet vol- komen anders. Bepaalde grondstructuren blijven gelijk, andere worden door subjecti- viteit anders gezien. Deze wezens spiegelen datgene wat hen vanuit de mens als voor- stelling tegemoet stroomt.'

Dit geldt niet alleen voor het gebied van de helderziendheid (imaginaties), maar ook voor het geestelijk horen (inspiratie). Alleen bij de geschoolde vormen van imaginatie, inspiratie en intuïtie van een ingewijde is een zekere objectiviteit gewaarborgd. Bij Verena Staël von Holstein gaat het niet om geschoolde helderziendheid in de zin van

de antroposofische scholingsweg, maar om natuurlijke helderziendheid, die zich in de loop der tijd verder ontwikkeld heeft. Zij pretendeert ook niet, de objectieve waar- heid weer te geven.

De natuur heeft onze hulp hard nodig. Ondanks deze relativering en mogelijke bedenkingen is het de moeite waard om je in de beschrijving van deze andere wereld te verplaatsen. Wij zijn eraan gewend geraakt om de natuur vanuit ons standpunt, onze belangen en wensen te bekijken. We staan in zekere zin allemaal als machthebbers tegenover de natuur. In dit boek staat het tegenoverliggende standpunt centraal: hoe kijken de natuurwezens naar ons? Waar lijden ze onder? Wat kunnen wij voor hen doen?

Met een aantal uiterst concrete voorbeel- den wordt een appèl gedaan aan onze verantwoordelijkheid voor de natuur – die

Zodra je concreet denkt over geestelijke wezens in de natuur, begin je al te beseffen dat niet alleen wij de natuur waarnemen, maar dat ook het omgekeerde het geval is.

De mens is verantwoordelijk

Verena Staël von Holstein:

'Zonder de natuurwezens zouden we zelfs niet kunnen bestaan. De hele aarde zou zonder hun werk te gronde gaan. Ze scheppen onophoudelijk in het ontstaan en vergaan van de natuur: in de kleinste plant net zo goed als in de grote klimaat-samenhangen. De natuurwezens zijn gebonden aan de wijze samenhang van alles in de natuur. En opdat ze in de zin van deze wijsheid konden werken, stond vroeger aan de spits van hun hiërarchie altijd een engelwezen, respectie- velijk een wezen van een hogere hiërarchie,

die hen in zekere zin leidde. Tegenwoordig echter verplaatst zich de verantwoordelijk- heid van de engelen stap voor stap naar de mens. De mensen zijn voor de natuur verantwoordelijk, zij moeten zorgen voor de aarde en de natuur. En ze zijn voor hun eigen gedachten, gevoelens en daden verantwoordelijk, waarmee ze voortdurend nieuwe wezens scheppen. Deze verant- woordelijkheid kunnen de mensen echter alleen verwerklijken, wanneer ze met de natuurgeesten samenwerken, wanneer ze weet hebben van hun opgaven. En de natuurgeesten hebben deze samenwerking nodig om hun opgaven voor het welzijn van de aarde en de mensheid te vervul- len. Men kan de huidige situatie van de

natuurgeesten vergelijken met het werk in een firma, die geen duidelijke leiding meer heeft. Omdat de nieuwe leiders zich niet be- wust zijn van hun opgaven, wordt het voor de natuurgeesten steeds moeilijker om hun taken te vervullen, want ze zijn eigenlijk zo gestructureerd, dat ze moeten worden geleid. De natuurgeesten willen bevestigd worden of datgene wat zij doen ook juist is. Ze willen weten of hun werk nog in staat is om deze wereld te laten voortbestaan. En nu komen de natuurgeesten en vragen: 'Doe ik het goed, chef?', maar de chef weet zelfs niet, dat deze wezens bestaan.'

in zekere zin aan ons overgeleverd is. Die verantwoordelijkheid begint met onze waarneming. Zodra je concreet denkt over geestelijke wezens in de natuur, begin je al te beseffen dat niet alleen wij de natuur waarnemen, maar dat ook het omgekeerde het geval is. Iedereen, die langere tijd alleen in de natuur heeft doorgebracht, kent deze eigenaardige gewaarwording: ik word waargenomen.

Het is ondoenlijk om alle thema's die in dit boek aan de orde komen te noemen. Maar enkele willekeurige grepen uit de inhoud maken wellicht duidelijk, dat het hier niet om abstracte bespiegelingen gaat. Zo komen onder meer ter sprake:

-Overstromingen, aardbevingen en stormen als gevolg van menselijk ingrijpen in de natuur.

- De belevenis van jaarfeesten en cultus

voor de natuurwezens.

- De betekenis van offers en geschenken voor natuurwezens.
- De geestelijke oorzaken van globalisering.
- De invloed van verschillende vormen van techniek op de wereld van de natuurwezens (internet, ruimtevaart, genetische manipulatie, elektriciteit en kernenergie)

Door al deze uiteenlopende thema's loopt een rode draad: de verantwoordelijkheid van de mens. (Zie de bijgevoegde tekst uit het interview met Verena Staël von Holstein.)

Bij alle vragen en twijfels die een dergelijk boek oproept, is de boodschap eenduidig: de natuur heeft onze hulp hard nodig. De natuurwezens hebben geen keuzevrijheid en geen verantwoordelijkheid. (Dat wisten we al uit de spirituele traditie en door de antroposofie). We kunnen in dit kritieke

stadium de natuur onmogelijk aan haar lot overlaten. De geestelijke wereld is geen 'deus ex machina', die vanzelf uitvoert wat de mens verzuimt. Het is de hoogste tijd om onze verantwoordelijkheid te nemen. ■

Boeken over natuurwezens van Uitgeverij Christofoor:

- *Wat de natuurwezens ons te zeggen hebben, (Flensburger Hefte) ISBN 90 6038 4261, € 19,90*
- *Een zomer met het kleine volkje (Tanis Helliwell), ISBN 90 6038 4962, € 19,90*
- *Ontmoetingen met natuurwezens (M. Pogacnik), ISBN 90 6038 3796, € 19,90*
- *Karlik, ontmoetingen met een natuurwezen (U. Burkhard), ISBN 90 6038 3389, € 7,50*
- *Versijnt in 2005 in Nederlandse vertaling: Gespräche mit Müller (deel 1) (Verena Staël),*

U I T D E V E R E N I G I N G

Demeter, los van de BD-Vereniging?

Jos Pelgröm

In DP 2004-nummer 3 formuleerde het bestuur het ALV-voorstel om Demeter-certificering los te maken van de BD-Vereniging. Daarvoor golden drie motieven:

1. zelfstandigheid levert kwaliteitsverbetering;
2. aansprakelijkheid in het handelsgebied;
3. BTW-problematiek.

De ALV van 5 juni gaf het bestuur de ruimte om dit traject verder uit te gaan werken en om het tot een concreet ALV-voorstel te brengen.

Daartoe is het bestuur in de achterliggende tijd de bovengenoemde aspecten nader onder de loep gaan nemen. Voornaamste conclusie van dit moment: het is te vroeg om per 1 januari a.s. de opsplitsing gerealiseerd te krijgen. Te vroeg omdat de consequenties

van de opsplitsing onvoldoende belicht zijn en voorsnog niet eenduidig wijzen op een positieve uitwerking van een opsplitsing. Ook te vroeg omdat vooral het hoofdargument, de aansprakelijkheid, niet kan volstaan met enkel een afsplitsing. Daarom: het bestuur werkt serieus door aan dit vraagstuk en laat de organisatiestructuur in 2005 met rust. ■

Genetisch Gemodificeerde Organismen:

Biologica ondertekent overeenkomst

Op dinsdag 2 november heeft de Commissie Coëxistentie Primaire Sector in Den Haag haar eindrapport aan minister Veerman van Landbouw overhandigd. Ook Biologica heeft in deze Commissie plaatsgenomen. Omdat de teelt van bepaalde ggo-gewassen in Nederland wettelijk is toegelaten, zag de organisatie zich hiertoe genoodzaakt, om mee te kunnen praten over de randvoorwaarden en praktische maatregelen die nodig zijn om de huidige ggo-vrije conventionele en biologische landbouw naast de ggo-landbouw te laten voortbestaan. Tot nu toe heeft Biologica tot aan de Hoge Raad juridische gevechten geleverd over veldproeven met gentech-gewassen. Zij voorziet dat dit op termijn financieel onhaalbaar zal zijn en vindt dat voorkomen moet worden dat straks boeren en tuinders in een continue juridische strijd verwickeld raken.

Biologica heeft daarom uiteindelijk besloten zich te verbinden aan de overeenkomst over voorwaarden voor coëxistentie in de primaire sector. De overeenkomst gaat uit van een pakket van maatregelen, waaronder isolatieafstanden, die ervoor kunnen en moeten zorgen dat er geen structurele vervuiling met ggo's plaatsvindt in de primaire sector bij de teelt van maïs, suikerbieten en aardappelen. Ook de maatregelen voor registratie, monitoren en evaluatie helpen een gentech-vrije-keten te behouden. Het rapport maakt verder duidelijk dat de ggo-telers schade kunnen toebrengen aan de ggo-vrije teelt en daarom de plicht hebben

om maatregelen te nemen om contaminatie te voorkomen. De Commissie erkent de wens van biologische en andere telers om geheel ggo-vrij te blijven telen. Daarnaast stelt de Commissie vast dat markteisen en dus de wensen van consumenten in belangrijke mate zullen bepalen hoe de markt van ggo-vrije producten zich zal ontwikkelen. Het moeilijkste compromispunt betrof de vorming van het schadefonds waaraan de hele keten zal moeten meebetalen, inclusief de biologische boeren die genoemde teelten verbouwen.

Biologica benadrukt dat het ondertekenen van de overeenkomst absoluut niet betekent dat de organisatie instemt met de introductie van gentech-gewassen. Biologica zal dan ook blijven participeren in coalities die de introductie van gentech in de voedselketen tegengaan.

Reactie van de BD-Vereniging

De tijd zal leren of het optreden van Biologica in de Commissie Coëxistentie slim en moedig is of bij nader inzien naïef en triestig was. Zo mogelijk nog harder dan Biologica veroordeelt de BD-Vereniging elke introductie van gentech-teelt. De integriteit van plant en dier staan op het spel, de gezonde ontwikkeling van de natuur loopt gevaar en de voedingskwaliteit van de gentech-producten is zeer discutabel. Het bereikte compromisvoorstel lijkt misschien een betere basis te geven aan het gentech-vrij houden van de biologische landbouw, dan de ondergrens die van overheidswege zou gaan gelden, maar voor bijvoorbeeld maïs is het gewoon een illusie. De verspreiding van stuifmeel gaat over veel grotere afstanden dan de 250 meter bufferzone die in de overeenkomst wordt aangehouden.

De BD-Vereniging steunt Biologica in haar pogingen om de financiële gevolgen voor de biologische boeren te verminderen en om de grenzen die van rechtswege zijn vastgesteld te verscherpen. Zij betreurt echter dat door het tot stand komen van de overeenkomst de schijn van acceptatie kan worden gewekt. Ook is het betreuenswert dat de biologische boeren zelf moeten gaan bijdragen aan de mogelijke schade die door de introductie van gentech bij hen kan ontstaan.

Wat ons betreft gentech de wereld uit, te beginnen in Nederland! ■

Demeter-proeverij op de Open Dag op Warmonderhof: Demeter ook in de toekomst gegarandeerd gentechvrij?

Preparatendag op Warmonderhof

Merle Koomans

Op donderdag 30 september vierde Warmonderhof Michaëlsdag met een mooi programma vol horen, zien en doen rondom preparaten. De dag begon met een inleiding van Jan Saal over de verschillende preparaten en hun werking. Ook vertelde hij over zijn positieve ervaringen met het verassen van onkruiden en vliegen. Aansluitende vertelde Reggie Waleson over het koeflattenpreparaat: een snel preparaat voor de drukke tuinder. Het preparaat is ooit bedacht door Willy Schilthuis en heeft daardoor geen nummer zoals de andere preparaten. Desalniettemin is Reggie er erg tevreden over en hij gebruikt het dan ook veel.

Na de thee ging iedereen richting de "nieuwe" kas, waar alles klaar stond voor het maken van de verschillende preparaten. Naast de leerlingen en medewerkers van Warmonderhof waren er ook een aantal BD-boeren, een lid van de Demeter Voorwaarden Commissie en medewerkers van het Bureau aanwezig. De een kwam om voor zijn eigen bedrijf preparaten te maken, de ander om meer over het maken en gebruiken van preparaten te leren. In de mix van leerlingen, boeren en "buitenlui" werden veel ervaringen, tips en ander nieuws uitgewisseld. Daarbij werden er bovendien nog aardig wat preparaten gemaakt. In groepjes

werden deze vervolgens op de verschillende plekken op Warmonderhof ingegraven. Na het handen wassen en bijpraten stond er in de Hofzaal vervolgens voor iedereen een heerlijke maaltijd klaar met pompoensoep, salades en broodjes.

Het avondprogramma begon met een enigszins onverstaanbare video met een lezing van Manfred Klett over preparaten. Door een toelichting van Jan Saal en Ruud Hendriks kwam de boodschap uiteindelijk gelukkig toch nog over. Vervolgens schoven er drie BD-boeren aan de tafel op het podium aan om te vertellen over hun omgang met de preparaten. Alledrie hadden ze een goed en helder verhaal, maar alledrie ook vanuit een hele verschillende invalshoek. De vragen en discussiepunten rondom de preparaten kwamen hierbij heel duidelijk op tafel: de verplichting van Demeter Internationaal om de preparaten te gebruiken, de moeilijkheid om de werking van de preparaten waar te nemen, de beperkte Demeter-afzet en de problemen rondom het gebruik van de organen en de vraag hoe je hier mee om moet gaan. Met genoeg stof om over na te denken gingen we vervolgens naar buiten om naar het verbranden van de draak te kijken. Een bijzondere afsluiting van een bijzondere dag. Met dank aan Warmonderhof voor de gastvrijheid, de goede organisatie en de plezierige samenwerking. Tot volgend jaar?! ■

Kerstactie ten behoeve van de Motief Special

De besturen van de BD-Vereniging en de Antroposofische Vereniging in Nederland (AViN) hebben besloten om begin 2005 een Motief Special uit te brengen over biologisch-dynamische landbouw. Deze special biedt ons een unieke kans om de bd-landbouw en de (antroposofische) achtergrond hiervan voor een breder publiek kenbaar te maken.

Om dit bredere publiek te bereiken proberen we de special zo breed mogelijk te verspreiden, onder andere via de Odin-abonnementen en natuurvoedingswinkels. Om een en ander financieel mogelijk te maken, zijn diverse organisaties en fondsen benaderd voor een bijdrage. Enkelen daarvan hebben

inmiddels hun steun toegezegd.

Als u ook wilt ondersteunen dat de Motief special breed verspreid wordt, dan nodigen wij u van harte uit een bijdrage te storten op giro 147485 ten name van de BD-Vereniging, Driebergen, onder vermelding van Kerstactie. Vergeet niet uw naam te vermelden. Bij voorbaat hartelijk dank!!

Overigens is hiervoor inmiddels al een eerste bijdrage ontvangen van maar liefst € 1500,-. Het bestuur is betrokkene daarvoor zeer erkentelijk. Uiteraard zijn ook kleinere bedragen van harte welkom. ■

Fruitteelt- conferentie in het Goetheanum

19 - 21 november 2004

Opgaven voor de toekomst in de biologisch-dynamische fruitteelt

Met bijdragen van Albrecht Denneler, Robert Dugast, Wilfried Kamphausen, Piet Korstanje, Reto Meng, Anselm Peer, Benoît van Ossel, Josef Weimer en anderen.

Tijdens de fruitteeltconferentie 2000 werd de Internationale Vakgroep voor bd-fruitteelt opgericht.

Sindsdien is de vakgroep bezig geweest om de bd-fruitteelt in Europa in kaart te brengen. Daaropvolgend vraagt zij zich af: hoe gaat de weg van de bd-fruitteelt verder?

De leden van de vakgroep richten de conferentie grotendeels naar eigen inzicht in. Ze doen verslag, stellen vragen en doen voorstellen. Het gaat vooral om een intensieve dialoog met alle conferentiedeelnemers. Het doel van de conferentie is om gemeenschappelijke perspectieven voor onderzoek, voorlichting en vermarkten voor de komende jaren uit te werken. U bent van harte welkom daaraan bij te dragen. ■

Informatie / aanmelden bij: Landwirtschaftliche Abteilung am Goetheanum, Dornach, telefoon: 0041 (0)61 7064212, fax: 0041 (0)61 7064215, e-mail: landw.abteilung@goetheanum.ch

Demeter-normen in

In deze nieuwe rubriek 'Demeternormen in de praktijk' bespreekt Ruud Hendriks regels zoals deze voor de biologisch-dynamische boer en tuinder gelden.

Ruud Hendriks

In deze eerste 'Demeter-normen in de praktijk' meteen maar een moeilijk punt naar voren halen. Het is aan de consument moeilijk uit te leggen dat de biologische (BD en Eko) landbouw nog gebruik maakt van gangbare mest. Voor een deel is dit gebruik begrijpelijk en verdedigbaar, de bodem van een bedrijf kan niet van het ene op het andere jaar omschakelen en efficiënt met een beperkte hoeveelheid mest omgaan. Het omschakelen van de bodem duurt 5 á 10 jaar, dus het is redelijk om de boer die tijd te geven. Aan de consument die een 100% biologisch product verwacht is dat echter niet uit te leggen. Ook bedrijven die al wel jaren biologisch werken, gebruiken overigens vaak nog gangbare mest. Deels omdat er in de buurt geen biologische mest verkrijgbaar is, deels omdat het goedkoper is, deels omdat zij door de huidige productprijzen hoeveelheden moeten produceren die op basis van de beperkte hoeveelheid beschikbare biologische mest niet mogelijk is.

In principe is op basis van Europese regelgeving voor de biologische landbouw het gebruik van 100% biologische mest verplicht.

Indien dat niet mogelijk is, bijvoorbeeld door tekorten of te grote transportafstanden en de daaruit voortvloeiende transportkosten, zijn uitzonderingen toegestaan. Veel Nederlandse biologische boeren maken eigenlijk standaard gebruik van deze uitzonderingsregel.

In een poging het aandeel biologische mest te verhogen schrijft het Eko-merk sinds twee seizoenen voor dat minimaal 20% van de mest van biologische herkomst moet zijn. SKAL mag boeren die daar niet aan voldoen op dit moment echter nog geen sancties opleggen; de regel is Europees 100%, met de mogelijkheid van een uitzondering, andere percentages mogen niet worden gesteld.

Demeter Nederland heeft de volgende eisen rond mestgebruik:

1. Minimaal 60% gebruik van mest van A-klasse. Dit is mest van het eigen bedrijf, vaste mest van BD-kwaliteit of Eko-kwaliteit, verteerde mest van extensieve veehouderijbedrijven of compost van plantaardig materiaal met Eko-keurmerk. Of een bedrijf extensief is te noemen wordt door SKAL via een controle beoordeeld.
2. Verder mag mest van B-kwaliteit worden gebruikt. Dit is Eko-drijfmest, Eko-kippenmestkorrels, verteerde vaste gangbare mest en "zeer schone compost" (een wettelijke omschreven kwaliteitsklasse) van plantaardig materiaal.
3. Maximaal 20% van het mestgebruik mag bestaan uit gedroogde dierlijke mest afkomstig van extensieve gangbare be-

de praktijk: mestkwaliteit

drijven. Gangbare drijfmest en gangbare pluimveemest mogen expliciet niet worden gebruikt.

In 2003 werd door de bd-boeren als totaal een goed resultaat bereikt: 64% van de gebruikte mest was van Demeter-kwaliteit. 25% was biologische mest of gangbaar van A-kwaliteit. 11% van de vaste mest kwam van gangbare bedrijven. Daarmee blijken de boeren gemiddeld meer kwaliteitsmest te gebruiken dan de regels voorschrijven.

Voor bedrijven zonder eigen vee is het soms lastig om aan goede mest te komen. Toch gebruikt ook binnen deze groep 17% van de bedrijven Demeter-mest en 68% andere vormen van A-klasse mest. Daarmee resteert 15% gangbaar mestgebruik.

BD-landbouw verschilt ten opzichte van de overige biologische landbouw ook in de totale hoeveelheid mest die mag worden gebruikt. Die wordt uitgedrukt in de hoeveelheid stikstof die mag worden gegeven. Voor

het Eko-merk is het maximum 170 kg voor dierlijke mestsoorten, plantaardige mest telt niet mee. Voor bd-boeren is het maximum 112 kg (voor fruittelers 90 kg) voor alle mestsoorten. Dit is een flink verschil, waardoor het er voor de bd-boer nog veel meer op aan komt om via groenbemesters, compostering, vruchtwisseling en zorgvuldig bodembeheer de bodem vruchtbaar te houden. ■

Foto: Ruud Hendriks

Ziektepreventie door werken met kosmische

In Dynamisch Perspectief nr. 4-2004 schreef Jan Saal over Kosmische invloeden op het leven, naar aanleiding van het jaarthema van de Natuurwetenschappelijke Sectie in Dornach. Jan Saal beschreef – naast die van Maria Thun – enkele nieuwe benaderingen zoals die van Hans Bruinsma, Gerhard Jannink, Hans Hornstra en Karel Lortije. Hans Bruinsma reageert hierop.

Hans Bruinsma

Ongeveer een vijfde deel van de landbouw-cursus van Rudolf Steiner behandelt de relatie tussen kosmische invloeden en de plantengroei. Daarmee is de biologisch-dynamische landbouw de enige landbouwvorm die deze omgevingsfactor in haar beschouwingen betreft. Of dat verder gaat dan alleen beschouwingen is natuurlijk van belang. Praktisch zijn de onderzoeksbevindingen van Maria Thun in het verleden het meest toegepast. Op het hoogtepunt daarvan werden er in Nederland jaarlijks ongeveer 6000 zaaiağenda's verspreid. Momenteel is dat bijna gehalveerd nadat er begin jaren '90 diverse tegenonderzoeken kwamen waaruit kon worden opgemaakt dat de bevindingen

van Thun óf onwaar zijn of slechts een deel van meerdere nog niet in kaart gebrachte kosmische werkingen weergeven.

Stichting Agrikos

Vanaf het jaar 2000 is de Stichting Agrikos begonnen met het naar buiten brengen van nieuw aansluitend onderzoek. Dat kwam voornamelijk voort uit een evaluatie van een in de jaren negentig actief zijnde constellatiewerkgroep. In die werkgroep werden onderzoeksbevindingen bijeengebracht en met elkaar geconfronteerd. Aansluitend is de Stichting Agrikos opgericht om dat naar een breder publiek te communiceren. Inmiddels beschikt de stichting over een jaarlijks informatieblad, een praktijkboek, lezingmateriaal en hebben we met veel vrijwilligerswerk diverse ondersteunende middelen ontwikkeld. De onderzoeken die de stichting momenteel uitbrengt zijn ondermeer een elfjarig veldonderzoek van schrijver dezes naar de werking van de siderische Zon en Maan¹, veldproefreeksen van Gerhard Jannink, weeronderzoek van Hans Hornstra, neerslagonderzoek van Jan Bervaes en andere onderzoeken gebaseerd op de bevindingen van Maria Thun. In de toekomst zijn ondermeer van belang een overzicht van de resultaten van Georg Schmidt en aan universiteiten plaatsgevonden onderzoeken. Nog belangrijker is dat we met telers praktijkervaring gaan opdoen en hierover gaan rapporteren.

Werking siderische Zon en Maan

De belangrijkste insteek bij het onderzoek naar de werking van de siderische Zon en Maan was het voorkomen van structurele gewasproblemen. Juist waar gangbare oplossingen niet helpen mag verwacht worden dat – wanneer er ooit sprake van mag zijn – juist kosmische werkingen daar debet aan zijn. Fytoftora in aardappelen is zo'n structureel gewasprobleem en dit relatief eenvoudig te telen gewas was daarom het belangrijkste onderzoeksobject. Na twee onderzoeksreeksen over een periode van elf jaar was de conclusie dat de sterke aantasting door Fytoftora vanuit de aardappelplant ontstaat door gebrekkige grondbewerkingstijden. Een gerichte aanpassing daarvan bracht de aantasting met gemiddeld negentig procent terug en in combinatie met een meer gerichte rassenkeus kan dit naar verwachting worden omgezet tot een geheel normale situatie. Negentien andere onderzochte teelten brachten op hoofdlijn hetzelfde resultaat: veruit het grootste deel van de daar spontaan optredende gewasziekten bleek met andere grondbewerkingstijden achterwege te blijven.

Overdracht aan telers

De Stichting Agrikos wil deze onderzoeksresultaten overdragen naar telers. Vanaf deze winter adviseren wij met Fytoftorapreventie in aardappelen –onder andere zeer interessant voor pootaardappelteelt op vroege

invloeden

grond-, Botrytispreventie in tulpen, structurele gewasvraagstukken die telers zelf aandragen en mogelijk ook gericht werken met gewasrotaties. Naast de opeenvolging van de gewassen wordt bij dat laatste ook gekeken naar de opeenvolging van de daarbij plaatsvindende grondbewerkingstijden. Grondbewerkingen zijn de poort voor kosmische invloeden; daar komen atmosfeer en bodem samen en wordt de biochemie van de grond en daarmee de chemie van de plant voor het komende seizoen bepaald. Dat maakt of een gewas naar haar eigen aard gaat groeien of juist niet. Dat kunnen we merken aan de groeiwijze van de plant en de vatbaarheid voor onder andere schimmels en insecten, zoals bijvoorbeeld de uienvlieg. Het langs die weg bewuster sturen van de gewasgroei en daarmee de gewasgezondheid en de opbrengst is het doel.

Belangstellende telers kunnen zich hiervoor aanmelden: tel. 030-225 75 05 of info@agrikos.nl. Bij voldoende aanmelding volgt er deze winter nog een voorlichtingsavond, gevolgd door de mogelijkheid van advies, cursus en teeltbegeleiding. ■

¹ *Siderische Zon en Maan zijn de posities van deze hemellichamen ten opzichte van de daarachter liggende sterrenwereld.*

Bijen rond kerstmis

Jan Saal

Alles is stil in de natuur rond kerstmis. Wanneer het een beetje meezit ligt er zelfs sneeuw, hetgeen de stilte alleen maar versterkt. Ook in de bijenstal is op het eerste gezicht niet veel te beleven. De kasten en de korven zien er verlaten uit en er is geen bij te zien.

Toch is deze stilte voor de bijen alleen aan de buitenkant een feit. Binnen in de kasten en korven slapen de volken. Dat wil niet zeggen dat ze volledig in rust zijn, maar dat ze samengeklit in een bolvorm heel zachtjes zoemen. Ze zitten heel dicht op elkaar, zodat zo min mogelijk warmte verloren gaat. De buitenste laag bijen zit praktisch geheel stil. Heel langzaam verplaatsen deze bijen zich zodat de buitenste bijen heel geleidelijk afgewisseld worden door bijen die meer naar binnen zitten. De koudewacht zit er dan voor een poosje op. Deze buitenste laag dient als isolatie voor het volk als geheel.

Meer naar binnen zitten bijen die warmte produceren door met hun vleugelspijeren te trillen. Daarmee wordt de binnenzijde van de bol op ongeveer 25 °C gehouden. Deze temperatuur is noodzakelijk voor de koningin om te overleven gedurende de winter. Op deze manier is het volk in staat om temperaturen tot – 25 °C te overleven.

In de kerstnacht ongeveer om 24.00 uur gebeurt er iets bijzonders. Opeens veert het

volk op omdat er iets gebeurt. De geboorte van Christus wordt door de natuur en in het bijzonder door de bijen waargenomen. Wanneer je geluk hebt als imker en je gaat luisteren dan hoor je even een bijzonder geluid uit de korf komen. Dit fenomeen is al door veel imkers beschreven. Jammer genoeg heb ik het persoonlijk nog nooit gehoord.

Vanaf kerstnacht begint er weer activiteit te komen in de kern van het broednest. De koningin begint eitjes te leggen.

De temperatuur wordt opgevoerd naar 35 °C en de eerste larfjes worden gevoerd. Deze activiteiten zullen vanaf dat moment toenemen, tot in april 1000 eitjes per dag gelegd worden. Daardoor zijn de bijen in staat om bij de eerste bloei massaal uit te kunnen vliegen om nectar en stuifmeel te verzamelen. Vanaf kerst wordt stuifmeel verzameld op winterbloeiërs, elke keer zodra de buitentemperatuur boven de 10 °C ligt. Nectar kan pas verzameld worden boven de 16 °C. Vandaar dat de bijen gedurende de wintertijd leven op de honing die ze in de zomertijd hebben verzameld.

Je zou kunnen zeggen dat de honing die in de zomertijd verzameld is de informatie bevat van de planten in de omgeving. Gedurende de wintertijd wordt deze informatie door de bijen verwerkt. Een soort mediteren dus. Zodra de Christusimpuls weer geboren is, wordt het volk opnieuw actief en bereidt zich voor op het nieuwe seizoen. ■

De ritmische kracht van water

H₂O, water. Er zijn weinig stoffen met zo'n eenvoudige chemische samenstelling. Die chemisch eenvoudig lijkende stof heeft echter een nog niet te overzien vermogen om met informatie om te gaan. In Engeland zijn John Wilkes en zijn collega's al vele jaren actief om stromingsbewegingen in water te analyseren en deze in flowforms vorm te geven. Ruud Hendriks zocht hem op in zijn huis op het terrein van Emerson College in Forest Row en sprak met Nick Weidmann in de net nieuw gebouwde werkplaats.

Ruud Hendriks

Er zijn veel manieren om waterkwaliteit te verbeteren. Vanuit de technische invalshoek zijn filtersystemen op basis van actieve kool, keramische filters en apparaten op basis van magnetisme tot in de keukenkastjes doorgedrongen. Van het huishouden tot in de veestal worden waterleidingen behandeld door apparaten die de waterkwaliteit verhogen. Vitalisering van water door middel van een stromende beweging zoals John Wilkes dat doet, verspreidt zich nog niet snel, en dat is jammer.

John Wilkes, van oorsprong beeldend kunstenaar, is vanaf begin jaren '60 bezig met de beweging van water. Hij vertelt over zijn onderzoek in de catacomben van zijn huis dat een beetje in een helling afgegraven

staat. Een ruimte met veel papier, boeken, prototypen van flowforms en geometrische modellen, met middenin een bureau met een stevige computer met groot scherm waarop in de loop van het gesprek een scala aan foto's, patronen en structuren voorbij komen.

Het onderzoek van John Wilkes en zijn collega's heeft in de loop der jaren geleid tot de ontwikkeling van flowforms, schalen die zo zijn gevormd dat water dat er doorheen stroomt in een ritmische beweging komt, waardoor het wordt gevaliseerd. Vanuit zijn interesse voor vorm en beweging is John Wilkes begonnen met zoeken naar natuurlijke methoden om het water te vitaliseren, gebruikmakend van stroming zoals dat ook in de natuur voorkomt. De starthypothese daarbij was dat bergstromen de beste expressie geven van natuurlijke beweging in water. Water komt uit de grond en beweegt vervolgens door licht en lucht. Dit gebeurt in een bergbeek op willekeurige wijze, het is maar net hoe de stenen liggen die de beek op zijn weg tegenkomt. Soms is er ritme, maar veelal volgt het water een grillig patroon. In de levende wereld is het leven opgebouwd uit ritme, uit een continue herhaling. Om water naar het niveau van de levensprocessen op te tillen, zo was het idee, is dus ook een pulserende, ritmische beweging nodig. Vanuit dit idee zijn via veel experimentele modellen de flowforms ontstaan.

In een intermezzo gaat John in het gesprek in op de huidige omgang met water. Water wordt vooral gebruikt als medium om stoffen in op te lossen. In het meest extreme geval gaat dit om industriële afvalstoffen. Bij gebrek aan schoon water wordt datzelfde

vervuilde water verder langs de rivier weer benut om drinkwater van te maken. Men houdt er in dat geval geen rekening mee dat water een geheugen heeft, een fenomeen dat bij het maken van homeopathische middelen of bij het maken van spuitpreparaten in de bd-landbouw wordt benut. Wanneer men dit geheugen serieus neemt, komt de kwaliteit van water, dat na bewerking tot drinkwater wellicht chemisch zuiver is, toch in een ander daglicht te staan. De gifstoffen zijn wellicht verwijderd, maar de giftige informatie is nog steeds aanwezig.

John richt zich niet op water als oplosmiddel, maar als middel om krachten in te concentreren. De vortex (draaikolk) is de beste weg gebleken om krachten te concentreren.

Het onderzoek van George Adams, een wiskundige die onderzoek deed op het gebied van de projectieve geometrie, heeft veel invloed gehad op het ontwikkelen van flowforms. Hij verrichtte studie naar patronen in

de natuur met een wiskundige achtergrond. De krommingen waarmee de schubben op een dennennappel zijn geplaatst zijn daarvan een voorbeeld. Dergelijke volgens wiskundige patronen vastgelegde bewegingen worden "path curves" genoemd (letterlijk: "pad krommingen") en zijn al in de 19e eeuw als zodanig bekend. George Adams heeft ze aan de biologische fenomenen expansie en groei gekoppeld. De gezondheid van knoppen van bomen of struiken kan bijvoorbeeld worden gerelateerd aan de mate waarin ze in staat blijken om zich op de takken op te bouwen volgens path curves. Door de path curves van knoppen gedurende de winter te volgen is ontdekt dat knoppen niet sluimerend de winter afwachten, maar in een 14-daags ritme opzwellen en krimpen, een beetje vergelijkbaar met de bewegingen van het hart. Elke plant heeft een planeet waarmee hij is verbonden die het ritme beïnvloedt. Zo bleek de eik verbonden met het ritme van Mars.

*De vortex
(draaikolk) is
de beste weg
gebleken om
krachten te
concentreren.*

Lawrence Edwards (auteur van "The vortex of life"), een andere inspiratiebron voor de ontwikkeling van flowforms, heeft de betekenis van path curves bij planten en dieren verder beschreven. Hij hield zich ook bezig met de stroming van water over oppervlakken. Hij vroeg zich af of bij beweging van water de kwaliteit van de beweging door het water kan worden opgenomen en of deze opgenomen kwaliteit bij verder gebruik van het water invloed heeft op biologische processen. Een probleem daarbij is dat water alle kanten op wil. De vraag was: "Hoe is water over oppervlakken te bewegen en intensief in contact met het oppervlak te brengen, zonder dat het alle kanten op gaat?" In combinatie met de ideeën over ritmische beweging van Adams zijn de prototypen van de flowforms ontstaan: schalen van steen, beton, keramiek of kunststof waar water doorheen stroomt dat daarbij een vortex (draaikolk) vormt, en ondertussen een ritmische schommelbeweging maakt. Door een platte en ondiepe vorm van de schaal is het contactoppervlak van de schaal met het water groot. De meeste flowforms zijn schalen met twee "wangen" (zie foto hiernaast). Het water stroomt door de schaal, maar wervelt daarbij door de wangen. Door de vorm van de flowform gaat de stroming afwisselend meer door de ene of door de andere wang, waardoor een schommelbeweging ontstaat. In elke wang ontstaat een draaikolk. In recentere flowforms is op de plaats van het centrum van de draaikolk een gat gemaakt zodat het water daar uit de schaal kan stromen. Veel van het theoretische denkwerk wordt gedaan door John Wilkes, zijn collega Nick Weidmann is in de werkplaats vele uren met beton, keramiek, kunststof en gereedschappen aan het experimenteren

John Wilkes' collega Nick Weidmann experimenteert om de juiste vorm te bereiken.

om de juiste vorm te bereiken. Om tot de perfecte vorm te komen is een kwestie van veel trial and error; een geduldwerk van modellen maken, veel schuren en polijsten,

uitproberen en aanpassen. Het is de kunst om een model zo te maken dat de juiste beweging bij verschil in stroomsnelheid en verschil in temperatuur toch blijft bestaan.

De zevenvoudige cascade

Een bijzondere reeks flowforms is de "zevenvoudige cascade".

Dit is een opeenvolging van zeven schalen waarin zeven levensprocessen zijn verwerkt:

Levensproces	Equivalent in de cascade
Opnemen (ademen)	Binnenkomen
Acceptatie (verwarming)	Relatie met oppervlakten
Vertering (voedsel)	Ritme
Uitscheiding	Ontvankelijkheid van de binnenste waterstructuur
Voeding	Van zuurstof voorzien en planeetinvloeden
Groei	Ondersteuning van groeiprocessen
Reproductie	Regeneratie en vermeerdering

Koud water bijvoorbeeld is dun en stroomt daardoor "wateriger" en dus sneller door de vorm dan warm water.

Flowforms hebben van het begin af aan de biologisch-dynamische landbouw aangesproken. De vortex was daar al lang in gebruik bij het roeren van preparaten. Op grootschalige bedrijven gebeurt het roeren mechanisch. Er is veel discussie gevoerd over de kwaliteit van mechanisch roeren. De flowforms bieden een mogelijkheid om op grote schaal en toch op een natuurlijke manier te roeren. In Australië, waar de bd-bedrijven een voor Nederlanders onvoorstelbare omvang hebben, wordt gewerkt met grote kunststof flowforms in een stalen buizenframe van een paar meter hoog om preparaten te "roeren". Er worden zelfs helikopters gebruikt om de preparaten te verspreiden.

Op Emerson doen John en Nick experimenten met kieming van zaden om kwaliteitsverschillen van water te beoordelen. Studenten van de bd-opleiding op Emerson zijn deze zomer begonnen met veldproeven. Sla krijgt daarbij verschillende soorten water en wordt in zijn verdere groei gevolgd.

Verdere ontwikkeling

Inmiddels is het idee van de flowform uitgegroeid tot een wereldwijd te bewonderen fenomeen. Niet alleen functioneel, zoals in de landbouw, maar vaak ook esthetisch. Voor vijvers in tuinen van particulieren zijn er kleine flowforms, en er zijn veel grote flowforms te vinden in waterpartijen op pleinen of bij gebouwen. Zelfs in de leuning van een trap in het INGgebouw in Amsterdam is een flowform verwerkt.

Een volgende stap in de ontwikkeling en het gebruik van de flowforms is in de productie van Demeter-voeding. In Noorwegen is een producent van graanmelk (rijstmelk en dergelijke) die het graan wast in water dat door flowforms is gestroomd. In een later stadium laat men de melk ook door een verticaal geplaatste reeks flowforms stromen. Deze flowforms en de tank waarin de melk terecht komt zijn opgehangen in een metaalconstructie die een geometrische achtergrond heeft, gebaseerd op de dodakahedron en de icosahedron (zie foto proefopstelling). Ook in de productie van deze graanmelk staat het idee centraal: laat de natuur het werk doen en versterk dit door vanuit de kennis die we hebben de natuur te begeleiden.

De verdere ontwikkeling van flowforms en het inzicht in hun werking gaat langzaam. Het budget en de beschikbare menskracht zijn gering. Een deel van het onderzoekswerk moet zich terug verdienen met het maken van flowforms in opdracht van bedrijven. Er worden op veel plaatsen flowforms gemaakt, ook in Nederland zijn bedrijven die zich daarmee bezig houden. Er zijn echter weinig mensen die tijd en middelen hebben om zich verder te verdiepen in de kwalitatieve aspecten die er aan de flowform verbonden zijn. Dat is jammer, omdat het heel direct raakt aan voedingskwaliteit, hét aspect waarmee de bd-landbouw zich bezig moet houden.■

Meer informatie

Boek van John Wilkes: *Flowforms, The rhythmic power of water*. (Floris Books 2003) ISBN 0-86315-392-5 (zie boekbespreking in *Dynamisch Perspectief* nr. 2004/2, maart/april).

Websites: www.flowforms.nl of www.flowforms.co.uk

Een verticaal geplaatste reeks flowforms.

Vers uit Ierland

In het vorig nummer schreef Arend Wijmenga over zijn BD-bedrijfje aan de Ierse westkust. Deze keer een iets uitvoeriger verslag van de afgelopen maanden.

Arend Wijmenga

Het is oktober, het groeiseizoen is zo goed als voorbij. Moeder aarde begint aan haar kosmische inademing en bereidt zich, net als wij hier, voor op de komende winter. De turfschuur zit weer vol turf om het fornuis annex warmwatervoorziening te stoken en er is voldoende hout om de houtkachel deze winter brandende te houden. De vriezer raakt al aardig vol met geiten- en varkensvlees en diverse soorten groenten. Ook aardappelen hoeven we tot volgend jaar niet bij te kopen. Dit is het eerste jaar dat wij wat betreft de basislevensbehoeften niets hoeven bij te kopen en dit stemt ons heel tevreden. We zijn de natuur en de kosmos hier heel dankbaar voor. Ook voor de dieren hebben we voldoende basisvoer in de vorm van voordroogkuil. Als bijvoer hebben we

koolrapen en diverse soorten kool verbouwd, om te zien of dat hier op deze grondsoort goed groeit. De resultaten tot dusver zien er veelbelovend uit. Omdat het nog niet voldoende is, zullen we deze winter zo nu en dan wel even bij de coöp langs moeten voor een zakje biks of zo. Volgend seizoen breiden we het areaal voedergewassen uit en willen we proeven nemen met het verbouwen van voederbieten, aardperen en rogge.

In de afgelopen periode moesten we, naast het heerlijk werkzaam zijn op het land, in de tuin en in de polytunnel, ook nog wat andere projecten aanpakken. Zo moest onze 'cottage' die uit 1910 dateert van een nieuw dak voorzien worden. We beginnen redelijk handig te worden met hamer en spijkers, maar zo'n project hadden we nog nooit onder handen gehad. Nu het er eindelijk opzit en we droog zitten, hoop ik dat wij het nooit meer hoeven te herhalen.

Verder hebben we een klein, heel oud trekertje gekocht met wat bijbehorende werktuigen. Bepaalde werkzaamheden hoeven we daardoor niet meer met de hand te doen. Omdat je dit spul niet buiten kunt laten staan, zijn we begonnen om een werktuigenschuur te bouwen.

De short-horns zijn verkocht. In plaats daarvan hebben we een Jersey koe gekocht.

Deze voorziet ons elke dag van zo'n 10-12 liter melk. Daarvan maakt Jannette heerlijke kaas, boter, yoghurt, ijs en slagroom. Het overschot en de wei gaat naar de varkens en honden, dus iedereen blij.

Eind september hebben we voor de eerste keer hier zelf de preparaten gemaakt. Door al die Europese bepalingen verliepen de voorbereidingen niet geheel vlekkeloos. De schedels waren geen probleem, want die kwamen van onze eigen geiten. De horens konden wij via Paul van Midden in Schotland krijgen. De problemen begonnen met de darmen en de darmscheil. In Ierland niet aan te komen, evenmin in Engeland. Via het Goetheanum kreeg ik het adres van een biologisch onderzoeksinstituut in Duitsland, die mij weer doorverwezen naar Christian von Wistinghausen. Hij kon ons gelukkig helpen en stuurde de benodigde materialen op. De preparatendag kon doorgaan. We waren met een kleine groep van zes personen. Tussen het maken van de preparaten door lazen we stukjes uit de Landbouwcursus en andere antroposofische boeken die reflecteerden op hetgeen waar we die dag mee bezig waren. Het was een echt dynamisch / spiritueel gebeuren. De aanwezige vrienden komen zeer zeker terug voor de volgende voorjaarspreparatendag.

Nu zijn we alle percelen aan het winterklaar maken. Als de dieren uit een perceel komen, wordt het getopt. Vervolgens krijgt het een gezonde dosis van het "horn-manure" (nummer 500, koemestpreparaat, red.). Dit doen we overigens ook in het voorjaar en elke keer als we een perceel beweiden of gemaaid hebben. De groentetuin ondergaat een vergelijkbare behandeling. Daarna gaan we aan de slag met het composteren. Dit gaat ons steeds beter af en het eindresultaat ziet er dan ook steeds beter uit. Tijdens de stalperiode proberen we in elk perceel een composthoop te maken, die dan gedurende het jaar een keer of vier wordt gekeerd en behandeld met de compostpreparaten. Als de compost te droog is (dat gebeurt hier in Mayo niet zo vaak) voegen we water toe. Als het te nat is, voegen we wat stro toe. Het resultaat is een substantie die naar aarde ruikt en redelijk rul is, zodat je het met de hand kunt uitstrooien. In een paar jaar zie ik nu al de verbetering van het land tot stand komen. Daardoor begrijp ik de woorden van Rudolf Steiner beter wanneer hij in de Landbouwcursus zegt: we hebben het geprobeerd en het werkt.

Doordat de dagen nu korter worden en de avonden langer, komt er weer tijd voor lezen en studie. Dit is veel zelfstudie. Wel gaan we 's winters een keer in de twee weken naar een antroposofische studiegroep. Het is wel een uur rijden, maar we kijken er elke keer weer naar uit. Rest mij nog om iedereen heel gezellige winteravonden toe te wensen. Als het afgelopen seizoen net zo vruchtbaar is geweest als het onze hier in Ierland, dan weet ik zeker dat het niet meer stuk kan. ■

BD-Landbouwconferentie Dornach 2-5 februari 2005

Aarde en kosmos

Tom van Gelder

Van 2 tot 5 februari vindt de jaarlijkse conferentie voor de biologisch-dynamische landbouw plaats met als titel *Het ontwikkelen van de relatie van aarde en kosmos –*

De mens als bemiddelaar in de landbouw.

De plaats van handeling is het Goetheanum in Dornach (Zwitserland), waar jaarlijks tussen de 400 en 500 boeren, tuinders en andere geïnteresseerden, waaronder een grote groep Hollanders, bijeenkomen op één van de vrolijkste en gezelligste conferenties aldaar. Het onderwerp is de relatie van aarde en kosmos en hoe de mens in die relatie zijn werk kan doen. Kan een boer door zijn manier van de aarde bewerken de werking van de sterren versterken of tenietdoen? Welke invloed hebben de sterren op de kwaliteit van het voedsel? Welke kosmische werkingen kun je waarnemen? Omgekeerd kun je je afvragen of onze activiteiten iets betekenen voor de sterrenwereld en een werking hebben op de kosmos.

De voordachten pogen vanuit diverse gezichtspunten inzicht te geven in het onderwerp. Onderwerpen zijn onder andere: het opbouwen van een relatie tot de bewegingen aan de sterrenhemel (Brigitte

von Wistinghausen), het weer ervaren van de kosmos als ons thuis (Wolfgang Held), de manier waarop de kosmos zich spiegelt in planten en met name in voedingsplanten (Ernst Kranich), de aardse en kosmische liefde (Michaela Glöckler), de boerderij tussen aarde en kosmos (Manfred Klett). Ook zullen de kemphanen Maria Thun en de Dottenfelderhof-onderzoeker Hartmut Spiess kort na elkaar hun visie geven over de invloed van de maanritmes op de groei van planten. Verder zullen de plantenveredelaar Dorian Schmidt en de Franse wijnbouwer Nicolas Joli spreken.

Naast de voordrachten zijn er 's morgens korte kunstzinnige werkgroepen en in de loop van de dag seminars over het thema (onder andere: de invloed van de dierenriem, de geest van de planeten, het waarnemen van kosmische en aardse fenomenen, door de zintuigen ervaren van de kosmos) en vakgroepen op verschillende gebieden. De dagen worden afgesloten met een kunstzinnige activiteit (euritmie en muziek).

De voordrachten zijn in het Duits en er wordt vertaald in o.a. het Engels. ■

Meer informatie is te vinden onder www.abteilung-landwirtschaft.ch/566.html.

Gentech discussie barst (eindelijk) los

Bruno van der Dussen

Eind september organiseerde de provincie Drenthe in het provinciehuis in Assen een conferentie over gentech. Gentech of anders gezegd genetische modificatie of genetische manipulatie is de laatste twee jaar onderwerp van gesprek geweest in de statencommissie Milieu, Water en Groen. Mede vanwege de grootschalige aardappelteelt in Drenthe en Groningen ten behoeve van de aardappelzetmeelindustrie (AVEBE) en de mogelijke toekomstige productie van genetisch gemodificeerde aardappelen is dit onderwerp zeer actueel. De conferentie werd wellicht mede georganiseerd uit ongenoegen over de (geringe) uitkomsten van het brede maatschappelijke debat

dat onder leiding van de oud politicus Jan Terlouw in 2001 plaatsvond. Initiatiefnemer van deze conferentie was ondermeer Meino Smit, lid van Provinciale Staten voor D'66 en tevens lid van bovengenoemde commissie. Meino Smit schreef enige tijd geleden een nota over gentech met de bedoeling dit onderwerp op de politieke agenda te zetten (zie Dynamisch Perspectief 2004, nr. 3, 'Gentech in de provincie'). Daar is hij dan ook ruimschoots in geslaagd. Het programma van de conferentie bestond ondermeer uit drie inleidingen. Mevrouw Kruger van het Landelijk Platform Gentechnologie, een samenwerkingsverband van diverse maatschappelijke organisaties, sprak over de effecten van gentechnologie op de landbouw. Hierna sprak prof. dr. Jacobsen, hoogleraar plantenveredeling in Wageningen over de mogelijkheden van genetisch gemodificeerde organismen met betrekking tot zetmeelaardappelen, de publieke aspecten die in Nederland spelen en de nieuwe mogelijkheden om een groot deel van de zorgen bij het publiek weg te nemen. Hij gaf ook een toelichting op de toekomstige mogelijkheden om tot phytophthora-resistentie van genetisch gemodificeerde

organismen te komen. Dat verhaal klonk duidelijk en eenvoudig te begrijpen. Waarom dan al die moeilijkheden over gentech, zo kon je je afvragen na deze toelichting. Welke problemen gentech kunnen veroorzaken en wat de problematiek rond gentech is, kwam duidelijk naar voren in de inleiding van Jan Storms van het adviesbureau WATP, (Wetenschappelijk Advies, Training en Procesbegeleiding). Hij schetste op onverbloemde wijze dat de problemen rond gentech nog lang niet bekend zijn. Zijn mening was dat door zowel industrie als de wetenschap hier geen rekening mee werd gehouden. Dat de discussie hierna af en toe hoog opliep was dan ook niet verwonderlijk. Opmerkelijk is wel dat de standpunten rond gentech zo ver uit elkaar liggen dat niet verwacht kan worden dat als op korte termijn besluiten genomen zullen worden over gentech, een ieder zich hiermee zal kunnen verenigen. Wel kan geconcludeerd worden dat het initiatief van Provinciale Staten eindelijk een discussie op gang brengt die de brede maatschappelijke discussie ontbeerde. ■

Nieuw expertisecentrum voor biologische sector: EBVG

In Dronten is de Warmonderhof er in geslaagd om samen te werken met gangbare agrarische opleidingen. Dit was ook een van de doelstellingen van Warmonderhof bij de verhuizing van Thedingsweert naar Dronten, in 1993. Het doel van de samenwerking is om meer mensen toegang te geven tot het gedachtegoed rond biologische en biologisch-dynamische landbouw.

Op 26 oktober is in Dronten het Expertisecentrum Biologische Landbouw, Voedsel en Groen (EBVG) geopend. Het EBVG bundelt de kennis en expertise op het gebied van biologische landbouw door samenwerking van vier in Dron-

ten gevestigde kennisinstellingen: de Christelijke Agrarische Hogeschool (CAH) Dronten, het Practical Training Centre (PTC+), het Groenhorst College en Stichting Warmonderhof. Het EVBG valt onder auspiciën van het Agrarisch Kennis Centrum (AKC) Flevoland.

De kracht van het expertisecentrum is dat specialisten uit meerdere disciplines van de kennisinstellingen samenwerken vanuit één loket. Het EVBG kan op verschillende manieren voorzien in de vraag naar kennis en ervaring rond het thema biologische landbouw. Zo beheert het EVBG een internationaal netwerk van met name biologische beroepsopleidingen in Europa. In Nederland brengt het expertisecentrum kennispartijen bijeen en verzorgt opleidingen.

De opening van het EVBG stond in het teken van een omvangrijke nieuwbouw op het terrein van de Warmonderhof als leerbedrijf voor biologische landbouw aan de Wisentweg te Dronten. De opening is op 26 oktober verricht door Arie van den Brand, voorzitter van Biologica. ■

BD-melkveebedrijf De Hemelrijksche Hoeve wint ANNA-natuurprijs

Om de twee jaar wordt door Biologica, Centrum Landbouw en Milieu (CLM) en de Koninklijke Nederlandse Heidemij Maatschappij (KNHM) de ANNA-prijs toegekend. ANNA staat voor Agrarische NatuurNorm Analyse. Dit is een instrument waarmee boeren zelfstandig de natuurwaarde op hun bedrijf vast kunnen stellen.

Vorig jaar zijn op negentig biologisch (-dynamische) bedrijven de natuurmaatregelen in kaart gebracht. Hiervan zijn zes bedrijven, die qua inzet en innovatie uitspringen boven de groep, genomineerd voor de ANNA-natuurprijs; een bedrag

van 2.000 euro. Op 23 september jl. is de winnaar officieel bekend gemaakt en gehuldigd.

De winnaar van de ANNA-natuurprijs 2004 is biologisch-dynamisch melkveehouder Johan Martens van De Hemelrijksche Hoeve in Biezenmortel. Uit het juryrapport: "Als je het erf van De Hemelrijksche Hoeve opkomt, beland je direct in een prachtige bloementuin. Opvallend zijn de brede hagen waarin de hele zomer struiken bloeien. Later worden dit bessen waar vogels zich te goed aan kunnen doen. De familie Martens zorgt voor een flink stuk natuurgrasland, deels

samen met Brabants Landschap." Verder zijn door de jury een aantal kenmerken benoemd die eruit springen op De Hemelrijksche Hoeve: aanwezigheid van veel bijzondere soorten zoals das, boomkikker, kerkuil en moerashertshooi, aandacht voor cultuurhistorie, overdracht van (natuur)kennis door excursies over bedrijf en in aangrenzend natuurgebied.

Na het eerste projectjaar hebben Biologica, CLM en KNHM een brochure gemaakt om in woord en beeld aan consumenten, beleidsmakers en agrariërs te laten zien wat biologisch (-dynamische) boeren doen

voor de natuur op hun bedrijf. Het eerste exemplaar van "De verrassende natuur op biologische bedrijven" zal door de vice-voorzitter van Biologica, Hans Levelt, uitgereikt worden aan een vertegenwoordiger van Natuurmonumenten.

Johan Martens van De Hemelrijksche Hoeve vertelt er enthousiast over: "Het was voor ons ook wel een verrassing dat we genomineerd werden. We zijn dan ook heel blij met

de prijs. Het geld wordt geïnvesteerd om nog meer voor de natuur te doen. Deze keer een kikkerpoel aanleggen met beplanting. We proberen zoveel mogelijk die omstandigheden te scheppen waarin de natuur tot wasdom kan komen. Ik hoop dat deze prijs een stimulans is voor alle andere biologische en bd-bedrijven. Deze boeren hebben er toch meer oog voor om de natuur tot z'n recht te laten komen". ■

Hilversum heeft beste natuurvoedingswinkel

Rob en Herma Zentveld en hun team van De Natuurwinkel in Hilversum zijn de trotse winnaars van de eretitel Beste Natuurvoedingswinkel van

Nederland 2004 – 2005, die op 19 september jongstleden is uitgereikt. De Natuurwinkel is lid van de franchiseorganisatie NWO en had al een hele

reeks beoordelingen van een onafhankelijke beoordelaar achter de rug voordat ze de finale bereikten. Na de nominering volgde de halve finale met zeven winkels die door verschillende vakjuryteams zijn beoordeeld. Daar bleven de finalisten over, waaronder De Natuurwinkel Hilversum.

Rob Zentveld: "Er zijn tal van criteria waarop beoordeeld werd, zoals het assortiment, presentatie van de producten, rustpunten met proeverijen, inrichting van de winkel, zoals brede paden, duidelijke routing en dergelijke en hygiëne. Een natuurvoedingswinkel moet nu eenmaal het genieten van gezonde voeding uitstralen". Rob Zentveld is ook van mening dat de winkel een uitstekende plek is om producten uit de biologisch-dynamische landbouw prominent te presenteren: "Voorwaarde is wel dat er blijvend gezocht moet worden hoe je de bestaande en nieuwe consumenten wil aanspreken op een eigentijdse manier. Nature&More is zo'n antwoord hoe je dit modern kunt aanpakken. Wat voor mij is, is dat je de nadruk moet leggen dat producten lekker(der) en smaakvol zijn. Presenteren in een 'lekkere' omgeving hoort er uiteraard ook bij". ■

Rapport Zorgboerderij

Voor mensen met een verstandelijke beperking die meewerken op een zorgboerderij, is het beter wanneer de boerderij bedrijfsmatig werkt. Dit staat in het rapport *Boer, zorg dat je boer blijft*.

Het onderzoek dat door ir. Marjolein Elings voor de Wetenschapswinkel van Wageningen UR werd uitgevoerd, gaat in op de rol van de boer, de effecten van een bedrijfsmatige aanpak, het sociale netwerk waarin cliënten verkeren, de begeleiding en de waarde van 'echt werk'.

Marjolein Elings: "De landbouw en zorgwereld gaan er vanuit dat een bedrijfsmatige sfeer op de zorgboerderij, waarvan er meer dan 400 zijn, van waarde is voor hulpboeren. Het idee daarbij is dat een boerderij, in vergelijking met een activiteitencentrum, een regulier bedrijf is waarin 'echt' of noodzakelijk werk wordt aangeboden dat meer of andere voordelen biedt dan gecreëerd of hobbyachtig werk.

Voor cliënten met een verstandelijke handicap blijkt de boer op de bedrijfsmatige zorgboerderij een rolmodel. De boer heeft niet alleen de kennis en kunde van de landbouw in huis, hij is ook de baas op de

boerderij en hij is ondernemer die gewend is bepaalde risico's te nemen. De boer straalt autoriteit uit, anders dan een therapeut of hulpverlener en verschaft cliënten de noodzakelijke duidelijkheid. Hierdoor identificeren de cliënten zich met de boer, voor wie zij een volwaardige hulpboer kunnen zijn".

Marjolein Elings die het onderzoek in opdracht van het Landelijk Steunpunt voor Landbouw en Zorg in Barneveld, en Omslag in Dronten uitvoerde, doet een aantal aanbevelingen voor het verbeteren van de functionaliteit van zorgboerderijen. Zo stelt zij de sector voor bedrijfsmatige elementen te stimuleren in niet-bedrijfsmatige zorgboerderijen en beveelt ze aan dat zorgboerderijen vooral beschikken over een echte boer. Zorginstellingen doen er verstandig aan om niet zelf een zorgboerderij te beginnen. Samenwerking met een bestaand agrarisch bedrijf waar een 'echte' boer aanwezig is met kennis van de landbouw biedt cliënten de beste kans om zich optimaal te ontwikkelen en onderdeel uit te maken van de maatschappij.

Derk Klein Bramel van stichting Omslag en bd-bedrijf De Vijf-sprong en Hannelore Speelman

van het bd-bedrijf De Noorderhoeve hebben het onderzoeksproject intensief begeleid. ■

Het rapport *Boer, zorg dat je boer blijft. Een onderzoek naar de specifieke waarden van een bedrijfsmatige zorgboerderij* is te downloaden op www.wur.nl/wewi of verkrijgbaar bij Marjolein Elings, tel. 0317-475915, e-mail Marjolein.Elings@wur.nl.

IBL-dag

Welke kennis is nodig voor de verdere marktontwikkeling van de biologische landbouw?

De verdere omschakeling van gangbare naar biologische landbouw en groei in de biologische sector blijven achter. Er heerst onzekerheid over de markt en de vraag naar biologische producten stagneert, ondanks inspanningen van overheid, bedrijfsleven en maatschappelijke organisaties. Daarom ontplooit de sector nieuwe initiatieven. De groeiomglijkheden van de biologische markt, consumentengedrag en ontwikkelingen in EU-landen waar het biologische marktaandeel beduidend hoger ligt, staan daarom centraal op dinsdag 23 november 2004.

Op deze dag – die wordt georganiseerd door het Innovatiecentrum Biologische Landbouw – gaan

Open dag Warmonderhof goed bezocht

In de vorige DP schreven we over alle nieuwbouw- en andere activiteiten op Warmonderhof. Op zondag 5 september j.l. maakten heel veel mensen van de gelegenheid gebruik om een en ander zelf te komen bekijken. De schattingen lopen uiteen, maar op deze zonnige zondagmiddag kwamen zeker meer dan 1000 mensen naar de Wisentweg. De bezoekers volgden trekkerlessen, gingen mee met de rondleidingen over het bedrijf, kochten groenten en andere Hof-producten en ze proefden versgeperste

groente- en appelsappen. Ook volgden ze met ogen, oren en smaakpapillen de verrichtingen van kok Olivier van der Staal, die in samenwerking met de BD-Vereniging met Demeter-producten een aantal lekkere proefhapjes bereidde. Omdat het erg mooi weer was, eindigden een aantal bezoekers en leerlingen de dag met een duik in de beregeningsvijver annex zwembad voor de kas. Alles bij elkaar een geslaagde, leuk georganiseerde dag, met naast oude bekenden ook veel nieuwe gezichten. ■

deskundigen in op de kennis die nodig is voor de verdere marktontwikkeling van de biologische landbouw. Wat kunnen we bijvoorbeeld leren van het buitenland? Wat willen we weten voor de verdere ontwikkeling van de biologische landbouw?

Onder de gerenommeerde sprekers op het gebied van de biologische sector zijn de Italiaanse professor Rafaella Zanoli van de Universiteit van Ancona die ingaat op de houding van

de consument ten aanzien van biologische producten. Roel Bol, directeur Industrie en Handel van het ministerie van LNV zet de speerpunten van het nieuwe overheidsbeleid voor de biologische landbouw uiteen. Volkert Engelsman, directeur van biologisch handelsbedrijf Eosta, vraagt aandacht voor een specifieke benadering van de consument van biologische producten.

Zie ook de Agenda. ■

Albert de Vries promoveert op 'ervaringsleren'

Op 18 november om 14.30 uur zal Albert de Vries in het Academiegebouw van de Universiteit Utrecht, Domplein 29, (50m van de Dom) zijn proefschrift, getiteld 'Ervaringsleren cultiveren. Onderzoek in eigen werk', in het openbaar verdedigen.

"Het ervaringsleren / onderzoek in eigen werk is indertijd ontstaan in het onderzoekswerk voor en met de biologisch-dynamische landbouw en wordt daarin ook nog steeds toegepast en verder ontwikkeld", aldus Albert de Vries. De samenvatting kunt u downloaden van de website: www.onderzoekineigenwerk.nl. Op verzoek kan de samenvatting en routebeschrijving toegestuurd worden. Aanvragen tel. 026-3514098. ■

Sterren- en Planeten- kalender

De Sterren- en Planetenkalender 2005, die jaarlijks door de stichting Een Klaar Zicht wordt uitgegeven, is te koop in Natuurvoedingswinkels en boekhandel.

Vaste verkoopprijs € 15,-
ISBN 90-6720-339-4 ■

*Informatie over verkoop en verzending: Uitgeverij Kerckebosch, tel. 030 - 6921444; sterrenkalender@kerckebosch.nl.
Informatie over de kalender: Liesbeth Bisterbosch, Terborgseveld 49, 7064 AN Silvolde, tel. 0315-324514; www.liesbethbisterbosch.org.*

Willy Schilthuisfonds

Het Willy Schilthuisfonds voorziet in een grote behoefte. Regelmatig worden vanuit dit fonds bepaalde projecten gefinancierd, zoals ondermeer het FIBL-preparatenproject in Zwitserland. Bij dit project wordt langjarig het effect gevolgd van het gebruik van preparaten. Momenteel heeft het fonds twee projecten aangemerkt die vanuit dit fonds in aanmerking komen voor financiële ondersteuning, te weten het compost-eringsonderzoek en de herdruk van 'Biologisch-

GEZOCHT: Fijne woonplek op boerderij voor leuk en enthousiast gezin met 3 kleine kinderen. Willen graag helpen met hand en spandiensten. Lieft in noordoosten van het land.
Reacties: keet@home.nl of 06-40058147

Van de redactie

Geen januari-februarinummer van Dynamisch Perspectief!

Begin februari ontvangt ieder lid van de BD-Vereniging een Motief Special over bd-landbouw. Motief is het maandblad van de Antroposofische Vereniging in Nederland (AViN). Deze special is een samenwerkingsverband tussen besturen en redacties van AViN en BD-Vereniging (zie ook kerstactie elders in dit nummer). Deze special komt in de plaats van het januari-februarinummer van Dynamisch Perspectief. ■

Te late bezorging

Onze excuses voor de te late bezorging van het september-oktobernummer van Dynamisch Perspectief. Door enerzijds een technische storing bij de drukker, anderzijds een communicatiestoring, verscheen DP ruim tien dagen te laat. ■

De traditie van de biologisch-dynamische landbouw

Van 1850 tot 1924: de landbouwcursus

In de vorige artikelen heb ik vooral gezocht naar de algemeenheden: hoe werkte de landbouw in het verleden met alchemie, meditatie en astronomie/astrologie? In dit slotartikel gaan we in op specifieke uitspraken van Rudolf Steiner in de landbouwcursus.

John van Schaik

De landbouwcursus van Rudolf Steiner

Vanaf 1890 gaan de Nederlandse boeren massaal over op kunstmest. In 1924 houdt Rudolf Steiner zijn landbouwvoordrachten. Enerzijds om te redden wat er te redden valt: regelmatig haalt hij in de landbouwcursus de (intuïtieve) kennis aan die nog leeft onder 'het volk'. Anderzijds zoekt hij naar nieuwe wetenschappelijke inzichten waarbij hij zich voor een belangrijk deel baseert op de alchemie uit de zeventiende en achttiende eeuw. Drie aspecten uit de landbouwcursus wil ik in dit laatste artikel in een historisch perspectief proberen te plaatsen: de alchemie, de meditatie en de landbouwpreparaten.

Alchemie in de landbouwcursus

Met name in de eerste drie voordrachten van de landbouwcursus spreekt Steiner in onvervalste alchemistische begrippen. Drie grondprincipes van de alchemie wil ik aanhalen.

Allereerst is er de opmerkelijke visie van Steiner dat planetenkrachten niet alleen van bovenaf op het aardoppervlak instralen, maar dat zij door de aarde heen werken (vooral de buitenplaneten). Dat is een alchemistisch principe dat onder meer door Michael Maier (gestorven in 1622) beschreven wordt in zijn *Symbola Aureae Mensae* [zie plaatje]. De Latijnse tekst is: 'net zoals de natuur maakt kunst [de alchemie] van sulfur (zwavel) en mercurius (kwikzilver) metalen'. Op het plaatje is een berg te zien die de aarde uitbeeldt. Dit komen we ook in de landbouwcursus tegen waar Steiner spreekt over de 'opgestulpte aarde'. We zien twee dampstromen die door de opgestulpte aarde heen omhoog stromen naar het aardoppervlak: zwavel (het rechter alchemische symbool) en mercurius (het linker planetenteken). Volgens de alchemisten ontstaat uit de samenvoeging en transmutatie van sulfur en mercurius goud. De alchemisten beschouwen mercurius

*EX SULPHURE ET ARGENTO VIVO,
ut natura, sic ars producit me-
talla.*

Uit: Michael Maier, Symbola Aureae Mensae, ca. 1615

(kwikzilver) als de bemiddelaar tussen geest en aarde, volgens Steiner is dat juist sulfur. In dit plaatje zijn beide samengevoegd. Er zijn dus verschillen, maar de overeenkomsten tussen Steiner en Maier zijn opmerkelijk: de voorstelling van de opgestulpte aarde en de idee dat planetenkrachten door de aarde heen werkzaam worden.

Het tweede alchemistische principe is de voorstelling van de 'omgekeerde plant', zoals onder meer beschreven wordt door de natuurfilosoof Robert Fludd (1574-1637). [zie plaatje] Fludd ontwerpt een omgekeerde Sefirothboom waarbij de wortels naar de hemel groeien. Steiner gebruikt in de tweede landbouwvoordracht het merkwaardige beeld van de 'omgekeerde plant' en 'de bedrijfsindividualiteit die op haar hoofd staat'. Welnu, wat Steiner hiermee bedoelt kan misschien begrepen worden met de voorstelling van de omgekeerde Sefirothboom van Fludd. Maar om dat uit te leggen is een heel boek nodig.

Het derde alchemistische principe is misschien wel het opmerkelijkste. Steiner spreekt over 'het wezen van de stikstof'. Hij spreekt over

'de innerlijke betekenis' van koolstof, waterstof, stikstof en zuurstof. En zwavel (Sulfer). Hij spreekt derhalve over de geestelijke werkzaamheid van de elementen. Dat is pure alchemie...alleen de alchemisten kenden koolstof, waterstof, stikstof en zuurstof niet! Wel kenden zij de geestelijke werkzaamheid daarvan, maar als chemische elementen vind je stikstof, et cetera. niet in de alchemistische geschriften. De chemici Joseph Priestley en Antoine Lavoisier ontdekken rond 1775 de zuurstof. Het is het moment waarop de alchemist tot chemicus wordt. In deze tijd wordt de band tussen alchemie en chemie radicaal doorgesneden. Opmerkelijk is dat Steiner die band weer herstelt. Steiner verbindt in de derde voordracht van de landbouw cursus de alchemie met de chemie. De alchemisten zoeken naar de geestelijke werkzaamheid van de vier elementen aarde, water, lucht en vuur en het vijfde element ether. Steiner gebruikt de chemische elementen stikstof, zuurstof, koolstof en waterstof. Als vijfde element noemt hij sulfur (zwavel). Steiner spreekt dus over de alchemistische werkzaamheid van de fysieke elementen. Steiner voegt alchemie en chemie samen. Daarin lijkt hij tamelijk uniek. Deskundigen op het gebied van de alchemie weten weinig van chemie en chemici weten weinig van hun alchemistische wortels.

Meditatie in de landbouw cursus

Een belangrijk element in de landbouw cursus is de kunst van het mediteren. De boer is eigenlijk een meditant. Het is helemaal niet verkeerd wanneer een boer kan mediteren, omdat hij zich daarmee ontvankelijk maakt voor 'dat wat ons omgeeft'. Voor dat wat er op het bedrijf, in de natuur en in de kosmos leeft. De mediterende boer maakt zich ontvankelijk voor hetgeen zich in de stikstof openbaart. Men moet tot 'voelend inzicht' komen, men moet een 'persoonlijke verhouding tot stand brengen tot alles wat met de landbouw te maken heeft'. Hoe ver die persoonlijke verhouding gaat laat Willem Beekman goed zien als hij in zijn boek *Bij heldere hemel. Verrassende verbanden tussen aarde en kosmos* de zaaivoorschriften van 'de modieus geklede' Johanna Paungger bespreekt in relatie tot de voorschriften van Maria Thun. De voorschriften van zowel Paungger als Thun lijken te werken, maar de een gebruikt een astrologische kalender en de ander een astronomische. Beide hebben kennelijk een persoonlijke verhouding met 'alles wat met de landbouw te maken heeft'. Bovendien blijken de overtuigende proeven van Maria Thun niet wetenschappelijk verifieerbaar. Men kan het ook zo zeggen: door meditatie of mystieke oefeningen komt men juist tot een per-

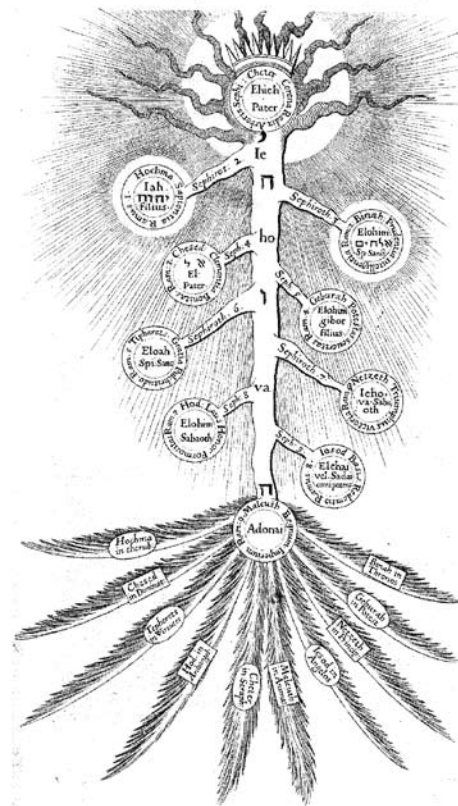
soonlijke verhouding. Daarom lukken alchemistische proeven bij de ene alchemist wel en bij de andere niet. Alchemisten en astronomen waren priesters, weten we uit de utopia's van de zeventiende eeuw. Mediterende priesters. En waarom mislukken landbouwogsten in de middeleeuwen? Omdat men niet genoeg gebeden heeft. Men heeft niet genoeg in overeenstemming met het (de) heilige geleefd. Het gehele leven is tot ver in de middeleeuwen doordrengd met meditatie in de vorm van magische spreuken.

De landbouwpreparaten

Het is goed mogelijk om de landbouw-aanwijzingen van Rudolf Steiner historisch te funderen waar het uitspraken over meditatie en alchemie betreft. Veel moeilijker wordt het als het gaat over de landbouwpreparaten. Voor bijvoorbeeld preparaat 505 heb ik geen historische antecedenten gevonden. Maar misschien kijk ik te beperkt en moet ik zoeken naar wat de bedoeling is van het preparaat. Dat is onder meer het 'profylactisch bestrijden van schadelijke plantenziekten'. De vraag wordt dan: welke preparaten gebruikte men in het verleden om plantenziekten profylactisch te bestrijden? We hebben er in de vorige artikelen een paar gevonden. In de Arabische Picatrix uit de Middeleeuwen vonden we deze: een strip zilver waarop een zittende man afgebeeld wordt die omgeven is door planten en granen. De strip zilver wordt begraven als de ascendant Stier is en de Maan beweegt van Zon naar Saturnus. Het zaad zal dan groeien zonder enige schade van beesten, vogels of storm. Dat lijkt er wel wat op, maar er komen geen dierlijke ingrediënten aan te pas. Dat is wel het geval in de oudheid waar we het pioenroospreparaat beschreven hebben, zoals dat beschreven is in de Kyraniden, dat stamt uit de eerste eeuw. Daarin lezen we dat de wortel van de pioenroos gewikkeld moet worden in een zeerobbenhuid en aldus zeven dagen begraven moet worden onder het uitspreken van gewijde spreuken (meditatie dus). Het preparaat helpt tegen vele kwalen, maar ook - als talisman begraven - tegen ziekten van het gewas. Dat lijkt erop! Dat lijkt op preparaat 505. Er zijn dus in het verleden preparaten gebruikt die verwant zijn aan de landbouwpreparaten van Steiner. Maar het vraagt nog wel veel onderzoek in oude teksten om dit voldoende hard te maken.

Besluit

We hebben in deze serie artikelen gezocht naar historische antecedenten van de biologisch-dynamische landbouw. Die hebben we gevonden. Altijd en overal tot aan het begin van de twintigste eeuw is

Uit: Robert Fludd, Utriusque cosmi historia, 1617-1620

men in de westerse wereld uitgegaan van de kosmische invloed op de natuur en de landbouw. Altijd heeft men gezocht naar wetenschappelijke verklaringen en technieken om die invloed te begeleiden. Het is niet moeilijk (maar nog wel veel werk) om Steiners uitspraken aangaande de sterren- en planetenwerkingen historisch te funderen. Het is niet moeilijk om hard te maken dat Steiners uitspraken over 'de levende elementen' stikstof, zuurstof, kalk et cetera gebaseerd zijn op alchemistische kennis uit de zeventiende en achttiende eeuw. Het is ook niet moeilijk om te laten zien dat meditatie altijd een belangrijk onderdeel is geweest van de landbouwpraktijk. Moeilijker is het om de landbouwpreparaten van historische voetnoten te voorzien. Maar het kan wel!

Epiloog

Waarom is al dit gegraaf in het verleden zoals ik dit in deze serie gedaan heb nu nodig? Omdat een historicus in de eerste plaats geïnteresseerd is in de toekomst. Maar dan wel in een toekomst met context. Door de landbouwcursus van Steiner in een historische context te plaatsen kan het vernieuwende van zijn aanwijzingen pregnanter zichtbaar worden. ■

Nawoord van Jan Saal

Het is interessant dat John van Schaik ons heeft laten zien dat stukjes van de inzichten die Rudolf Steiner heeft gebracht in het verleden te vinden zijn. Althans herkenbaar zijn. Het gaat mij persoonlijk iets te ver wanneer John van Schaik zegt dat: "Steiners uitspraken over 'de levende elementen' stikstof, zuurstof, kalk et cetera gebaseerd zijn op alchemistische kennis uit de zeventiende en achttiende eeuw." Volgens mij heeft Rudolf Steiner steeds weer opnieuw aangegeven dat hij zijn kennis putte uit geesteswetenschappelijk onderzoek. Bovendien heeft hij gezegd dat wanneer eenmaal iets gevonden is door geesteswetenschappelijk onderzoek, het met het gewone verstand te begrijpen is en in de geschiedenis soms te vinden is. Hij vond het zeer motiverend om in boeken en verhalen te herkennen, hetgeen hij door geesteswetenschappelijk onderzoek gevonden had.

Zo moeten we er dus naar kijken. Rudolf Steiner geeft een landbouwcursus, waarin hij probeert om begrijpelijke concepten te formuleren op het gebied van de landbouw. Hij stelt dat dat noodzakelijk is, omdat binnen afzienbare tijd de oude en de gangbare concepten niet meer zullen blijken te werken. Bovendien zit het leven zo ingewikkeld in elkaar dat we dergelijke concepten nodig zullen hebben om tot begrip te kunnen komen en om in te kunnen grijpen. Dat fenomeen hangt dan weer samen met het einde van de duistere tijd (Kali Joega) en met de komst van Christus in de etherwereld. Het is motiverend dat John van Schaik in staat is om flarden van deze concepten in oude tijden en geschriften te herkennen. Zelf verwees Rudolf Steiner ook af en toe naar het verleden, om aan te tonen dat wat hij zei misschien onbegrijpelijk was, maar beslist geen onzin. ■

Voor wie geïnteresseerd is in de achtergrondliteratuur bij dit artikel is een versie met nootverwijzingen en uitgebreide literatuurlijst op te vragen bij de BD-Vereniging of op www.demeter-bd.nl te vinden.

19 - 21 november >>>

Fruiteelconferentie in het Goetheanum

Opgaven voor de toekomst in de BD- fruitteelt.

Info en aanmelding: zie elders in dit nummer.

20 november

Voorlichtingsdag Biologische productiewetenschappen

Plaats: Wageningen UR

Info: www.biologischeproductiewetenschappen.nl.

Aanmelden: www.weksite.nl

23 november, (12.30-17 uur)

>>>

Welke kennis is nodig voor de verdere marktontwikkeling van de biologische landbouw?

Plaats: WICC, Lawickse Allee 9, Wageningen

Info: bij Sjors Willems,

tel. 0317-485831,

sjors.willems@wur.nl

26 nov., 17 dec., 7 en 28 jan.,
18 febr., 11 mrt.

De elementen in het grensverkenningen in het grensgebied tussen natuur en christendom.

Cursus met Bastiaan Baan, geestelijke van de Christengemeenschap.

Plaats: Christengemeenschap, Van Tetslaan 4 te Zeist.

Kosten: richtbedrag € 5,-/ avond
Info: tel. 030 - 6957989.

26 t/m 27 november +
's avonds op 20/12, 17/1, 14/2
Sterrencursus

Leer de sterren- en planeten-
bewegingen kennen.

Plaats: Kraaybeekherhof

Kosten: € 375,-

Info: tel. 0343-512925

28 november van 12 - 17 uur.
Preparatendag bij de Zonnetuin

Leer het 'vegetarische' May
Bruce compostpreparaat
maken.

Kosten: € 25,- per persoon.

Info en aanmelding: Guurtje
Kieft, tel. 072-5159 456

9 (20 u) - 11 december (16 u)
Workshop Hoe nu verder .....

Worstelt u met de vraag of
en hoe u verder wilt met uw
bedrijf? Hartenboer biedt een
intensief programma met ver-
rassende werkvormen en tijd
voor bezinning.

Plaats: Broederschapshuis

Fredeshiem bij Steenwijk

Kosten workshop: € 280,- pp.

(2e pers. bedrijf € 250,-); kos-
ten verblijf: € 107,50 pp

Info en aanmelding: Jaap

Vermuë, 0344-661302,

www.hartenboer.nl

16 december, 20 uur

**De gevolgen van drugsgebruik
voor individu en gemeenschap**

Lezing door Ron Dunselman,
directeur Arta en voorzitter
Antroposofische Vereniging

Plaats: Hofzaal Warmonderhof
Wisentweg 12, Dronten
Info: 0321-2386860,
t.gelder@groenhorst.nl

23 december, 20 uur

Herdersspel

Plaats: Hofzaal Warmonderhof
Wisentweg 12, Dronten

Info: 0321-2386860,

t.gelder@groenhorst.nl

Vanaf dinsdag 11 januari of
vanaf donderdag 13 januari
(19.00 tot 21.30 uur)

**Basiscursus biologisch-dyna-
misch tuinieren bij de Zon-
netuin**

Tien weken verdieping in de
achtergronden van het bd-tui-
nieren in moestuin, siertuin en
boomgaard.

Kosten: € 150,- + € 5,- cursus-
materiaal

Info en aanmelding: Guurtje

Kieft, 072-5159 456.

Vanaf 11 januari

Cursus: ECOtherapie

Uitstraling en levensenergie in
de natuur waarnemen, inter-
preteren en verbeteren.

Tiendaagse cursus met Hans

Aandeweg en Jaap Vermuë.

Plaats: divers

Kosten: € 750,-

Info: www.ecotherapie.org

13 januari, 20 uur

**Jij en jouw problemen:
jongeren en psychiatrie**

Lezing Wilfried Minnen (psy-
chiatr Lievegoed kliniek)

Plaats: Hofzaal Warmonderhof
Wisentweg 12, Dronten

Info: 0321-2386860,

t.gelder@groenhorst.nl

18 januari, 10-17 uur

**BD-boeren-winterconferentie:
Over mest en kosmos & mens
en kosmos**

Plaats: Warmonderhof

Info: BD-Vereniging,

tel. 0343-531740

O.v.b. 23 januari, 13-19.00 uur
Begin het jaar met smaak!

Een zondagmiddag in het te-
ken van de goede smaak, met
smaaktests, kookworkshops,
goede verhalen en lekker eten.

Plaats: Kraaybeekherhof

Info: BD-Vereniging,

tel. 0343-531740

29 januari, 12 uur

Open Dag Warmonderhof

Maak kennis met de opleiding
Agrarisch Ondernemer BD,
Bedrijfsleider Agrarisch Zorg-
bedrijf, Medewerker Natuur-
voedingswinkel

Plaats: Groenhorst College, De

Drieslag 2, Dronten

Info: 0321-2386860, www.

warmonderhof.nl

2 - 5 februari

**Landbouwconferentie in
Dornach**

De verbinding van aarde en

kosmos ontwikkelen; de mens
als vormgever in de landbouw.
Info: www.goetheanum.ch

24 februari, 20 uur

Homeopathie bij rundvee

Lezing door Liesbeth Ellinger,
homeopatisch veearts

Plaats: Hofzaal Warmonderhof

Wisentweg 12, Dronten

Info: 0321-2386860,

t.gelder@groenhorst.nl

5 maart

Conferentie "**Integriteit van**

het kind". Op zoek naar opvoe-
den vanuit nieuwe heelheid.

Kosten incl. lunch: € 90,- (voor
leden AViN, € 60,-)

Info en aanmelden: integriteit
vanhetkind@hotmail.com

tel. 06-38239020

10 maart, 20 uur

Ontmoetingen met de natuur

Lezing door Maya Kooistra,

Wageningen Universiteit

Plaats: Hofzaal Warmonderhof

Wisentweg 12, Dronten

Info: 0321-2386860,

t.gelder@groenhorst.nl

17 maart

Moderne inwijdingswegen

Lezing door Bastiaan Baan,
geestelijke van de Christenge-
meenschap

Plaats: Hofzaal Warmonderhof

Wisentweg 12, Dronten

Info: 0321-2386860,

t.gelder@groenhorst.nl

Diederichsllaan 25
Postbus 236
3970 AE Driebergen
Tel. 0343 531740
Fax 0343 516843
E-mail: info@demeter-bd.nl
Website: www.demeter-bd.nl
Postgiro voor leden: 147485
Rekeningnr. België: 000-1638509-82

Sinds haar oprichting in 1937 werkt de Vereniging voor Biologisch-Dynamische Landbouw en Voeding (BD-vereniging) aan verbreding van de bekendheid van de biologisch-dynamische landbouw en aan de verdieping van de inzichten daarvan. De inkomsten van de vereniging bestaan uit de contributies van leden, donaties en uit licentiegelden voor het gebruik van het Demeter-merk. Daarnaast ontvangt ze jaarlijks uw warme giften.

De statuten van de vereniging kunnen door leden opgevraagd worden bij het bureau van de BD-Vereniging.

Bestuur

Jan Saal (voorzitter), Jos Kok (penningmeester), Ton Baars, Maria van Boxtel, Fred van Bruxvoort, HJ van der Tak en Jaap Visser.

Medewerkers bureau BD-Vereniging

Jos Pelgröm (directeur), Rienk ter Braake (coördinator Demeter-licentiezaken), Merle Koomans van den Dries (coördinator Verenigingszaken), Martine Wensink (secretariaat) en Annemiek Padt (boekhouding).

Lidmaatschap van de BD-Vereniging

- Lidmaatschap € 25,-/jaar
  - Uitgebreid lidmaatschap € 50,-/jaar
  - Donateur (geen ledentijdschrift) vrije bijdrage.
  - Leden in het buitenland (m.u.v. België): € 32,- (binnen Europa), € 34,- (buiten Europa).
- Lidmaatschappen lopen per kalenderjaar (jan. t/m dec.). Een lidmaatschap wordt stilzwijgend verlengd, tenzij u vóór 1 december van het lopende jaar heeft opgezegd.

Leden en donateurs ontvangen jaarlijks (in januari) een acceptgirokaart voor de contributie/bijdrage voor het komende kalenderjaar. Betaling van de contributie kan ook geschieden door machtigen voor automatische incasso. Neemt u hiervoor contact op met het bureau van de BD-Vereniging, heel graag zelfs!

Schenken en legaten

De BD-Vereniging heeft een artikel 24 status bij de belastingdienst, hetgeen betekent dat bedragen tot € 8.483,- geheel vrij zijn van successierecht. Vanaf dit bedrag betaalt de BD-Vereniging een aangepast tarief van 11%. Omdat de BD-Vereniging door de belastingdienst wordt gezien als een 'algemeen nut beogende instelling' zijn schenkingen tot een bepaald bedrag vrijgesteld van schenkingsrecht (in 2004: € 4.243,-). Giften in de vorm van een tenminste vijf jaar durende lijfrente, notarieel vastgelegd, zijn geheel aftrekbaar. Heeft u warme voornemens en u behoeft informatie, belt u dan even met Jos Pelgröm (telefoon 0343 531740).

Preparaten

Alle prijzen zijn inclusief verzendkosten binnen Nederland en België. Voor licentiehouders, leden met een uitgebreid lidmaatschap en leden wonend in het buitenland gelden andere tarieven voor de preparaten. Meer informatie hierover kunt u opvragen via het secretariaat van de BD-Vereniging.

Nr.	Soort preparaat	Prijs per portie
500	Koemestpreparaat	€ 6,-
501	Kiezelpreparaat	€ 3,-
502 – 507	Compostpreparaten (set à 6 soorten)	€ 13,-
502 – 507	Compostpreparaten per soort	€ 2,50

U kunt preparaten bestellen door overmaking van het bedrag op Postgiro 313786 (voor België postrekening: 000-1638509-82) t.n.v. de BD-Vereniging onder vermelding van de gewenste preparaten en het verzendadres.

Uw bestelling wordt u dan zo snel mogelijk toegestuurd. (Houdt u rekening met ongeveer twee weken levertijd.)

De Preparatenwijzer geeft een beknopt overzicht van de preparaten (en grondstoffen) die gebruikt worden in de bd-landbouw. Deze folder, inclusief prijslijst, kunt u gratis aanvragen bij de BD-Vereniging

Rondzendbrieven Naturwissenschaftliche Sek-tion Goetheanum

(*'Klett-brieven'*)
Geïnteresseerden kunnen deze brieven (al dan niet vertaald in het Nederlands) toegezonden krijgen. Neem hiervoor contact op met het bureau van de BD-Vereniging. U kunt ze ook downloaden vanaf www.demeter-bd.nl.

Adviezen voor (amateur)tuinders

Voor adviezen over tuinieren voor (amateur)tuinders kunt u bellen met de DLV Groen & Ruimte, info-lijn 0321 388888 (8.00 - 12.00 uur).

Publicaties

Voor uitgaven van de BD-Vereniging en derden verwijzen we u naar Dynamisch Perspectief nr. 3 of naar de website www.demeter-bd.nl.

VRUCHTBARE AARDE

3/2004

Jane Goodall in Zeist • Biologische landbouw en de ideale omschrijving • Planospel & biologische wijnbouw • Interview: Ervin Laszlo en de Club van Boedapest.

2/2004

Moet je tuinboek ook: *Hier Gaafik aan dat Zaai* • Eric van Nieuwen over 'Heinschallig' + 'biologisch' • Michael Pollan over zwaarlijvigheid en landbouwpolitiek.

1/2004

Ashok Bhaktira over een 500 jaar oude inspiratiebron voor talenleerders en fenomenologen • Frans Evers over zijn liefde voor Schier • Geven gelukkige koeien betere melk?

4/2003

Channes en het raadsel van het labirint • Wil Uitgeest over Channes' glas-in-loodraam • Jeroen Laizters over het Amundsonmuseum en Channes • Mookie labirinten.

2/2003

Kwantumfysicus Arthur Zajonc over Goethe, Cézanne en de rek van het licht • Een vleschtang heeft geen haas: mijneringen over leggen en prikkelkraad.

1/2003

Ecosoom/verreiker Zoran Zlatkovic over het ploegen van een wijngaard • Michellin-siemen voor landschappen • De biologische herberg van Nuth • Eerbied voor de kolter.

5/2002

Het verkleinglas van Louis Bolk: hoe natuurlijk zijn ontvoerde koeien en die prikkelings • Joke Biksonna over appelbomen en appelsaizen • Interview: Antennia.

1/2002

De Zweedse filmmaker Stefan Jarl over mens-dier, kleine boeren en de poëzie van het filmmaken • Briefwisseling met de Commissie Terkouw: een biologische vhte opgetocht.

5/2001 3/2003

Marten Toonder over de kracht van beelden, oudedromen en zijn visie op het leven. deel I en II (dl. I = editie 5/2001 & uitvoerkracht, alleen als z/w kopie).

1/2001

Het grote Laiztersberger-interview: de Braziliaanse oud-Milieuminister over de 'vergeten' oorzaken van plantenziekten en het geheim van de biologische landbouw.

4/2000

Toscaans licht en andere verhalen: eigenwijze mix van gedachten over landbouw, voeding, kunst en filosofie • Koken in een restaurant • Interview Edgar Hertz.

5/1998

Groenica, eieren en zuivel stralen meetbaar licht uit. Kennen we iets met die lichtmetingen? Het woord is aan: Odín, Alben Heijn, twee ministeries, LBI en Knaagbestedhof.

ZIE OOK ONZE WEBSITE WWW.VRUCHTBAREARDE.NL

Ja, ik abonneer mij met ingang van editie 1-2004 / 2-2004 / 3-2004 (omcirkelen wat is gewenst) en tot wederopzegging op Vruchtbare Aarde (€ 23,33 per jaar, incl. porto: 5 nummers). Graag ontvang ik als welkomsgeschenk de volgende twee omcirkelde nummers:

5/1998   4/2000   1/2001   5/2001   1/2002
5/2002   1/2003   2/2003   3/2003   4/2003

Voor de betaling ontvang ik een acceptgirokaart t.b.v. mijn (post)bankrekening:

--	--	--	--	--	--	--	--

Naam: _____ m/v

Adres: _____

Postcode: _____ Plaats: _____

Telefoon: _____ E-mail: _____

Handtekening

Knip de bon uit, en stuur hem in een envelop naar Vruchtbare Aarde, Antwoordnummer 4 55 24, 1040 WD Amsterdam. Een postzegel mag wel, maar hoeft niet.
België: s.v.p. postadres gebruiken plus postzegel: WAG Plain 380, NL-1054 SE, Amsterdam.
Bellen mag ook: 020 689 84 68. E-mail: va@xs4all.nl

NIEUWS VAN

Zuiver Zuivel

25 jaar Zuiver Zuivel zuivel

25 Jaar geleden, in maart 1979 zei Jan Zomerijk ja tegen de verwerking van Demeter melk. Jan Zomerijk, directeur van Ecomel: "Onze dagverse melkproducten van Demeter kwaliteit zijn sinds 1980 verkrijgbaar in de natuurvoedingspecialzaak onder het merk Zuiver Zuivel. Aanvankelijk in glazen fles, de laatste 3 jaar in de lichtgewicht statiegeldfles, de PC fles. Zuiver Zuivel was de eerste producent van Demeter melk in Nederland. Met recht mogen we ons dus "Specialist in Demeter zuivel" noemen".

Meest milieuvriendelijke verpakking

Vereniging
Natuurmonumenten

25.000 Euro voor Natuurmonumenten

De spaaractie van Zuiver Zuivel voor Natuurmonumenten heeft maar liefst 25.000 Euro opgeleverd voor meer natuur in Nederland. Een geweldig resultaat. We danken iedereen voor het meesparen!

Onze biologisch-dynamische veehouders

Een vaste groep biologisch-dynamische veehouders levert dagelijks hun melk aan Zuiver Zuivel. Biologisch-dynamische veehouders Maarten en Jan Waal uit het Noord-Hollandse Midderbeemster leveren al sinds 1989 aan Zuiver Zuivel. Veehouder Waal vertelt enthousiast over de bedrijfsvoering: "Zoals de Demeter normen voorschrijven zijn de koeien niet onthoofd, krijgen ze 100% biologisch voer, en wordt er gestreefd naar een gesloten kringloop op het bedrijf.

Sinds 4 jaar hebben we een boerderijwinkel waar we vlees van eigen bedrijf verkopen. Veel mensen uit de omgeving komen bij ons wekelijks vlees halen.

De melk van ons bedrijf gaat al zo'n 15 jaar naar de zuivelabriek in Limmen. Een jaar geleden hadden we nog een echte mijpaal: de 1e biologisch-dynamische koe in Nederland die 100.000 liter melk had gegeven. Een echte biologisch-dynamische prestatie!"

www.zuiverzuivel.nl

